Portrete în dialog

Trecutul este viu

FILIP-LUCIAN IORGA în dialog cu NEAGU DJUVARA

HUMANITAS

Oricât ar fi de ocupat și oricât de puține minute ai avea de petrecut în compania lui, Neagu Djuvara nu-ți dă niciodată senzația că ar fi grăbit. El are întotdeauna timp. Poate că viața sa atât de frumos trăită e un argument împotriva zbaterilor și a pripelilor inutile și dizgrațioase. Seniorul Neagu Djuvara știe să pășească agale, cu fermitate și cu eleganță, fără să se lase timorat de trecerea timpului. Ținuta lui boierească nu e însă orgolioasă, ci plină de smerenie: poveștile trăite și istoriile scrise l-au învățat pe Neagu Djuvara că noi, oamenii, suntem tare mărunți și că nimic nu stăpânim cu adevărat pe această lume.

FILIP-LUCIAN IORGA

R.C.L.
JUIN 2015
A

Nu există istorie definitivă, există doar teorii, iar istoricii pot găsi întotdeauna explicații noi pentru fapte istorice care au fost deja interpretate în repetate rânduri. Nu numai cantitatea și calitatea vestigiilor cu care lucrează istoricul se modifică de la o generație la alta, ci mai ales felul în care înțelegem trecutul.

NEAGU DJUVARA

Portrete în dialog

Neagu M. Djuvara s-a născut la București în 1916, într-o familie de origine aromână așezată aici la sfârșitul secolului al XVIII-lea, care a dat țării mai mulți oameni de seamă. Licențiat la Sorbona (istorie, 1937) și doctor în drept (Paris, 1940). Participă la campania din Basarabia și Transnistria (iunie–noiembrie 1941). Intrat la Ministerul de Externe în 1943, este trimis curier diplomatic la Stockholm pe 23 august 1944, în legătură cu negocierile de pace cu Uniunea Sovietică. Secretar de legație la Stockholm până în septembrie 1947, când comuniștii preiau și Externele. Implicat în procesele politice din toamna anului 1947, rămâne în exil, militând până în 1961 în diverse organizații românești. Între 1961 și 1984 este consilier diplomatic și juridic al Ministerului nigerian al Afacerilor Străine și, concomitent, profesor de drept internațional și de istorie economică la Universitatea din Niamey. În 1972, obține doctoratul de stat la Sorbona cu o teză de filozofie a istoriei; mai târziu, obține și o diplomă a Institutului Național de Limbi și Civilizații Orientale de la Paris. Din 1984 este secretar general al Casei Românești de la Paris. În 1990 se întoarce în țară. Din 1991 este profesor-asociat la Universitatea din București și membru de onoare al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" din Iași și al Institutului de Istorie „N. Iorga" din București. Principalele publicații: *Le droit roumain en matière de nationalité* (teză de doctorat); *Civilisations et lois historiques. Essai d'étude comparée des civilisations* (carte premiată de Academia Franceză); în românește, *Civilizații și tipare istorice. Un studiu comparat al civilizațiilor*; *Le pays roumain entre Orient et Occident. Les Principautés danubiennes dans la première moitié du XIXe siècle*; în românește, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne*; *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*; *Cum s-a născut poporul român*; *Mircea cel Bătrân și luptele cu turcii*; *De la Vlad Țepeș la Dracula Vampirul*; *Însemnările lui Gheorghe Milescu* (roman); *Amintiri din pribegie*; versiune franceză: *Bucarest–Paris–Niamey et retour ou Souvenirs de 42 ans d'exil (1948–1990)*; *Există istorie adevărată?*; *Thocomerius–Negru Vodă, un voivod de origine cumană la începuturile țării românești*; *Războiul de șaptezeci și șapte de ani (1914–1991) și premisele hegemoniei americane. Eseu de istorie-politologie*; *Ce au fost „boierii mari" în Țara Românească? Saga Grădiștenilor (secolele XVI–XX)*; *Răspuns criticilor mei și neprietenilor lui Negru Vodă*; *Misterul telegramei de la Stockholm din 23 august 1944 și unele amănunte aproape de necrezut din preajma dramaticei noastre capitulări*; *O scurtă istorie ilustrată a românilor*; versiune în limba engleză: *A Brief Illustrated History of Romanians*.

Filip-Lucian Iorga s-a născut în 1982, la București, ca urmaș al unui vechi neam de moșneni. Doctor în istorie al Universității din București (2011). Stagiu la Universitatea Paris IV – Sorbona (2009–2010). Studii la European College of Liberal Arts, Berlin (2004). În prezent, este lector la Facultatea de Litere a Universității din București. Membru al Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta" (din 2002). A publicat volumele *Genocidul comunist în România*, vol. IV, *Reeducarea prin tortură* (cu Gheorghe Boldur-Lățescu; Albatros, 2003), *Breviar pentru păstrarea clipelor. Filip-Lucian Iorga în dialog cu Alexandru Paleologu* (Humanitas, 2005, 2007, 2012), *Les Cazaban. Une chronique de famille* (cu Eugen Dimitriu; Universal Dalsi, 2007), *Le tempérament œcuménique. Entretiens avec Jean Delumeau, Neagu Djuvara, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie, Éric Mension-Rigau, Jordi Savall* (Éditions Baudelaire, Lyon, 2013), *Strămoși pe alese. Călătorie în imaginarul genealogic al boierimii române* (Humanitas, 2013).

Trecutul este viu

FILIP-LUCIAN IORGA în dialog cu

NEAGU DJUVARA

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Cătălin Strat
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Iuliana Glăvan
DTP: Corina Roncea, Dan Dulgheru

Tipărit la Proeditură și Tipografie

© HUMANITAS, 2014

ISBN 978-973-50-4360-5
Descrierea CIP este disponibilă
la Biblioteca Națională a României.

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

Un răgaz cu Neagu Djuvara

La cursul *Mari tendințe istoriografice* de la École des Hautes Études en Sciences Sociales, admirabilul profesor Jacques Revel vorbea, în 2010, despre două tipuri de istorici: aceia care au sentimente față de trecut și aceia care sunt mai degrabă interesați de mecanismele istoriei. Chiar în momentul în care profesorul făcea această distincție, mi-am dat seama că mă regăsesc printre oamenii care au sentimente față de trecut.

Eram în primele clase de gimnaziu când, într-o seară, bunicul meu m-a chemat și m-a sfătuit să urmăresc o emisiune la televizor: „Ascultă-l pe acest domn, care povestește istoria pe care am învățat-o și eu." Bunicul era școlit în perioada interbelică. Nu mai țin minte dacă nu cumva el mi-a zis chiar „Ascultă-l pe Djuvara, ca să afli istoria adevărată!". Se prea poate să fi spus chiar așa. Mai târziu aveam să mă întreb, asemenea domnului de la televizor, dacă există „istorie adevărată" și ce vrea să însemne așa o vorbă mare. Sigur e că am urmărit lecțiile de istorie ale lui Neagu Djuvara și că istoricul acela atât

de diferit, care povestea atât de limpede și de proaspăt, m-a câștigat definitiv de partea celor care se interesează de trecut pentru că trecutul le stârnește afecțiune, revoltă, pasiune. Chiar și disecarea plină de luciditate a faptelor istorice poate fi făcută cu tandrețe.

Am avut apoi privilegiul, începând cu anul 2001, să-l întâlnesc pe Neagu Djuvara și să stăm de vorbă de zeci de ori, la București sau la Paris, în împrejurări oficiale, academice, dar și în saloane, la șuete sau agape amicale. I-am cunoscut preocupările, am asistat la argumentații spectaculoase, dar și la evocări duioase ale unor lumi dispărute. Hotărâre și îngăduință, umor și dramatism, focuri de artificii și reflecții subtile. Doar câteva dintre conversațiile noastre au fost înregistrate și fixate în scris. Fragmente au apărut, de-a lungul anilor, în revistele *România literară, Secolul 21, Deci* și *Erasmus*.

Convorbirile din această carte au apărut mai înainte în limba franceză, în volumul *Le tempérament œcuménique*, pe care l-am publicat în 2013 la Éditions Baudelaire din Lyon. Aici, amintirile și reflecțiile istoricului român stau alături de cele ale unora dintre cei mai importanți istorici europeni ai ultimului secol: Jean Delumeau, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie. Așa am descoperit în Neagu Djuvara un spirit ecumenic, un credincios discret. Am regăsit ceva din moștenirea modelului excepțional de trăire creștină și de atitudine ecumenică *avant la lettre* cu care Neagu Djuvara s-a intersectat. E vorba de Monseniorul Vladimir Ghika,

prinț român născut la Constantinopol, botezat ortodox, educat de o familie protestantă, devenit preot catolic, un om care a înfăptuit o adevărată muncă de apostolat, s-a ocupat de bolnavi și de răniții de război și a ajuns să fie supranumit „Prințul săracilor". S-a opus atât nazismului, cât și comunismului și a murit ca martir al credinței, în timpul detenției politice, într-o închisoare comunistă din România. Monseniorul Ghika slujea și în rit catolic, și în rit ortodox. El este cel care a oficiat căsătoria lui Neagu Djuvara cu France Gaillet, franțuzoaică romano-catolică.

Se știe, istoricul Neagu Djuvara e de neam mare. El evocă mereu, cu precizia istoricului și cu afecțiunea urmașului, portretele strămoșilor: vechi boieri valahi, negustori, politicieni și intelectuali aromâni, pașoptiști, diplomați, juriști, medici, artiști. Chipurile tuturor poartă lumina caldă a portretelor de familie care ne-au străjuit întotdeauna conversațiile. În evocarea strămoșilor săi, simțim la Neagu Djuvara nu numai un spirit de familie, ci și o puternică familiaritate duioasă, critică sau amuzată. Strămoșii nu sunt chipuri neclare sau documente îngălbenite de vremi, nu sunt doar fișe biografice, date de naștere și de moarte. Sunt prezențe vii care îl însoțesc pe Neagu Djuvara în fiecare moment și care îl ajută să înțeleagă mai bine trecutul. Încrengăturile genealogice amețitoare și analiza atentă a istoriei boierimii române nu sunt aduse în discuție din vanitate sau din vreo pasiune de colecționar, ci pentru că pot lumina, așa cum

puține alte urme ale istoriei o pot face, un complex întreg de instituții, de raporturi sociale și de mentalități. Acumularea de memorie este un capital care se poate transforma în competență, onestitate și demnitate.

Dar se pare că tocmai aici e unul dintre marile păcate ale noastre, ale românilor: nu prea știm să ne amintim. Iar aceste amputări repetate ale memoriei îl exasperează pe Neagu Djuvara la poporul din care face parte: există parcă un blestem care îi face pe români să distrugă, de la o generație la alta, ceea ce au construit cei dinainte. Familiile – chiar cele ilustre – își uită genealogiile, monumente istorice sunt dărâmate fără prea multe remușcări, iar în lumea românească „noul", chiar dacă amnezic și vulgar, și-a câștigat prestigiul absolut. Poate oare ceva să dureze în acest peisaj?

Istoricul are o biografie deloc banală: născut într-o familie ilustră, bogată în amintiri; refugiat în timpul Primului Război Mondial prin Rusia aflată în plină frământare revoluționară; elev la Nisa și student la Paris; rănit ca ofițer în cel de-al Doilea Război Mondial; diplomat al Regatului României; refugiat în Occident, la instaurarea regimului comunist; a petrecut 23 de ani în Africa, iar cariera de istoric și-a desăvârșit-o prin doctoratul de stat de la Sorbona, coordonat de Raymond Aron; după 1989, a revenit în România, devenind una dintre vocile cele mai respectate ale societății românești și autor cu succes la marele public. E biografia unui istoric care nu doar a scris, ci a și trăit și a făcut istoria.

Neagu Djuvara își păstrează un spirit neverosimil de tânăr, mereu dispus să reinstaureze un stil aristocratic absent multă vreme din lumea românească, dar și să dinamiteze clișeele istoriografice naționale născute din complexe, fie de inferioritate, fie de superioritate.

Chiar dacă își dă seama că propriile teorii nu sunt decât noi reconstrucții ale trecutului, Neagu Djuvara vorbește despre trecut ca despre un teritoriu viu, aflat în continuă transformare. Pentru el, trecutul nu are caracter muzeal, ci palpită de viață.

Dincolo de rememorările biografice și de reflecțiile asupra istoriei, fascinant este destinul său cu totul aparte. Care să fie, oare, secretul conului Neagu Djuvara? Poate lipsa grabei? Oricât ar fi de ocupat și oricât de puține minute ai avea de petrecut în compania lui, Neagu Djuvara nu-ți dă niciodată senzația că ar fi grăbit. El are întotdeauna timp. Poate că viața sa atât de frumos trăită e un argument împotriva zbaterilor și a pripelilor inutile și dizgrațioase. Seniorul Neagu Djuvara știe să pășească agale, cu fermitate și cu eleganță, fără să se lase timorat de trecerea timpului. Ținuta lui boierească nu e însă orgolioasă, ci plină de smerenie: poveștile pe care le-a trăit și istoriile pe care le-a scris l-au învățat pe Neagu Djuvara că noi, oamenii, suntem tare mărunți și că nimic nu stăpânim cu adevărat pe această lume.

Acum câteva săptămâni, am trecut în grabă pe la domnul profesor. Îi promisesem să nu-l plictisesc mai mult de jumătate de ceas. Dar m-a invitat la un ceai rusesc,

iar ceaiul are dichisul lui, care nu se cade a fi încălcat. Și ceainicul de porțelan, și cești cuțele, și așteptarea, și aburul parfumat, și amestecarea zahărului, și amintirile de demult, și noutățile, și poveștile, și istorioarele picante își au toate rostul lor. Orele au trecut pe nesimțite și aproape că am uitat motivul mai degrabă birocratic al vizitei. Am avut atunci impresia că timpul cam pierduse partida: fiindcă așa o conversație nu se termină, de fapt, niciodată. Să ne luăm și noi acum un binemeritat răgaz cu Neagu Djuvara.

Filip-Lucian Iorga
februarie 2014

Noroacele

FILIP-LUCIAN IORGA — *Încep, domnule profesor, mulțumindu-vă pentru faptul că ați acceptat să stăm de vorbă, cu reportofonul prin preajmă.*

NEAGU DJUVARA — În general, viața mea, de câte ori iau eu o inițiativă, nu merge prea bine. Trebuie să aștept ca impulsul să-mi vină din afară. Am chiar și o superstiție: toate lucrurile mai fericite care mi s-au întâmplat au fost provocate de un impuls străin, în general întâmplător. Noroacele, ca să zic așa! Nici plecarea în Occident, la 23 august 1944, nu a fost vrută de mine, nici măcar plecarea în Africa. Toate au fost accidente. La fel s-a întâmplat și cu o altă înregistrare, realizată la inițiativa Irinei Nicolau, de la Muzeul Țăranului Român, care s-a ținut de mine în primii ani de după revoluție, adică prin 1991-1992, să înregistrăm niște lecții de istorie. Nu apăruseră manualele de istorie zise alternative și încă se foloseau vechile manuale, cărora le fusese suprimată doar partea despre Ceaușescu. În rest, același limbaj de lemn și aceleași stereotipuri.

— Care, din păcate, au supraviețuit parțial și în noile manuale alternative.

— În unele dintre ele, da. E greu să te dezbari de niște clișee vechi, atât de bine imprimate. Și asta cu atât mai vârtos cu cât, să fim cinstiți, nu toate răutățile vin de la manualul lui Roller din anii '50. Tonul istoriografiei noastre de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din epoca interbelică se justifica prin faptul că noi ne-am născut, ca națiune și ca stat, foarte târziu. Trebuia deci să sari peste cal, ca să-l înveți pe român că e totuși ceva de capul lui, că are un trecut. Și, în sensul ăsta, chiar marele istoric Nicolae Iorga a fost un superlativ al istoriei romantice. Om genial, descoperind mii de lucruri extraordinare, dar îmbrăcându-le într-o stofă așa de exagerat naționalistă, încât cred că în exterior nu ne-a făcut prea mult bine. El era cunoscut în toată Europa și privit, nu de puține ori, cu destulă ironie. De pildă, marele bizantinist rus, Ostrogorsky, îl califica drept *polihistor*. Faptul că s-a ocupat de istoria universală și că s-a crezut în stare să vorbească despre toate este considerat, în general, de către istoricii mai ponderați, drept o slăbiciune.

— Această polivalență pare să fie, de altfel, o caracteristică a intelectualului român. Deși în parte benefică, ea a făcut ca intelectualii noștri să fie priviți adesea cu neîncredere în Occidentul foarte specializat.

— Eu interpretez acest lucru în felul următor: poate că această polivalență e și o trăsătură națională, dar faptul că am intrat în circuitul gândirii occidentale abia în

veacul al XIX-lea, deci cu o foarte mare întârziere, a făcut să avem – și asta este tipic pentru Iorga, Hasdeu, și chiar mai târziu, încoace, pentru Alexandru Ciorănescu sau Mircea Eliade – rămășițe intelectuale renascentiste. Și asta o spun în sens pozitiv. Acești oameni aveau o cultură universală și dorința de a îmbrățișa totul, pe când occidentalii au devenit ultraspecializați, ceea ce nu este de dorit. Fiindcă omul care face numai cutare lucru, care face numai un mic sector din fizică sau numai un mic sector din istorie este un om limitat.

— Specialistul îngust, care are toate răspunsurile în aria sa... Momentul în care nu mai ai nici o întrebare, ci numai răspunsuri, reprezintă sfârșitul vieții intelectuale.

— Interesantă remarcă. În orice caz, acești „specialiști" sunt limitați. Iar eu am avut îndrăzneala să încerc o viziune proprie asupra filozofiei istoriei, deci o viziune asupra istoriei universale. Așa că nu ar fi, în nici un caz, nimerit ca tocmai eu să-i critic pe cei care, ca Iorga și ca alții, au avut viziuni universale asupra istoriei. Acesta nu este un defect.

Dar să revin la casetele mele cu lecții de istorie. Doamna Nicolau s-a ținut de mine, insistând că trebuie neapărat să le înregistrăm, pentru că vor avea un anumit impact. Și atunci m-am apucat să înregistrez cele douăsprezece casete în care rezumăm istoria românilor. Fiind destul de improvizate, sufereau de multe lipsuri. Când s-a hotărât domnul Liiceanu să facă o carte din acele benzi, la început m-am speriat, fiindcă îmi ziceam că numai

pentru a sistematiza aparatul critic mi-ar fi trebuit zece ani. El însă m-a convins să renunț la aparatul critic și să păstrez forma povestirii. Așa s-a născut *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, care a cunoscut numeroase ediții și a apărut recent într-o versiune ilustrată, tradusă și ea apoi în engleză.

Occidentalizarea de frica biciului sau din plăcerea dansului

— Cum ați defini Europa? Există o „identitate europeană"? Care ar fi elementele fundamentale ale acestei identități? Europa înseamnă, cumva, doar Occidentul?

— Greu de răspuns. Mi se pare de netăgăduit faptul că occidentalii, și mai cu seamă francezii, au o concepție asupra Europei care datează de la Carol cel Mare. Culmea e că istoria contemporană pare să confirme faptul că Europa este și astăzi Europa lui Carol cel Mare. E teribil de impresionant să vezi că primul nucleu al noii Europe care se construiește în zilele noastre, nucleul celor șase, adică Franța, Germania, Italia și Benelux, urmează cu precizie, dacă mai adăugăm și o bucățică din Spania, granițele Europei lui Charlemagne. După mai bine de o mie de ani e vorba de același grup care se consideră inima Europei. Dincolo de acest nucleu, britanicii sau spaniolii sunt „tolerați", considerându-se că și ei fac parte din vechea Europă. Dar la est de Germania lucrurile devin din ce în ce mai puțin limpezi. Cu ceva îngăduință, sunt acceptate și statele estului catolic, Boemia, Ungaria și Polonia, și s-ar părea că Europa

se cam termină aici. Dar, între noi fie vorba, mai ales dacă ne gândim la etimologia cuvântului „Europa", după legendă, originea Europei se găsește în fond în partea europeană a Turciei.

În realitate, în lumea creștină medievală au existat două Europe, care s-au născut prin despărțirea Bisericii Apusului de cea a Orientului. Bineînțeles, nu au lipsit întrepătrunderile dintre cele două Europe, așa cum a fost marele exod de după căderea Constantinopolului, care a avut o mare înrâurire asupra Renașterii italiene. Spre pildă, cardinalul Bessarion sau vărul cronicarului Laonicos Chalcocondylas. Demetrios Chalcocondylas este un mare refugiat grec în Italia, în timp ce Laonicos este silit să devină un fel de cronicar al Imperiului Otoman, sub Mahomed Cuceritorul.

Pe urmă, o altă punte de legătură: din interes comercial, veneției și genovezii au fost foarte prezenți în partea răsăriteană a Europei. Ei au avut, de exemplu, o mare influență la Constantinopol, în cartierul Pera, dar și în Crimeea, la Rhodos, în Creta sau în Cipru. Putem descoperi influențe reciproce suficient de îndelungate și de profunde pentru a putea spune că nu a existat o veritabilă ruptură între cele două Europe.

Trebuie totuși să recunoaștem că, până la Petru cel Mare, formele de dezvoltare din Europa catolică protestantă, care au condus către modernitate, nu au atins Europa Răsăriteană. Și, dintr-odată, avem acest fenomen formidabil provocat de voința unui om care va

obliga Rusia să se occidentalizeze. Deosebirea dintre felul în care grecii și românii preiau elementele civilizației occidentale și cel în care o fac rușii este foarte impresionantă, pentru că la ruși occidentalizarea se face cu biciul, cu cnutul, cu de-a sila. E un caz aproape unic în istorie, în care avem o dată exactă a începutului unui proces de o asemenea amploare, anume data ucazului prin care Petru cel Mare le poruncește supușilor să-și schimbe straiele, de pe o zi, pe alta, și să-și taie bărbile. Din momentul în care boierii au fost siliți să se îmbrace cu straie occidentale a început o transformare care s-a răspândit, treptat, de sus în jos. Va trebui să treacă cel puțin 120 de ani până la primele creații valoroase în stil occidental, ca, de exemplu, literatura unui Pușkin. Le-a trebuit rușilor 120 de ani pentru ca occidentalizarea forțată impusă de sus să-și aducă roadele.

Exemplul românesc este exact contrariul: occidentalizarea se face molcom, prin intermediul a doi factori. Unul dintre ei, Biserica Greco-Catolică din Transilvania, apare la începutul veacului al XVIII-lea și își aduce roadele jumătate de secol mai târziu, prin tinerii preoți școliți în Italia sau în Austria și care sunt, fără putință de tăgadă, primii scriitori români de stil occidental.

— *Tot ei sunt și cei care au contribuit fundamental la nașterea identității naționale românești.*

— Așa este, au avut un rol esențial. Ce e drept, ei au venit și cu acele teorii exagerate, bazate pe latinitatea reală a limbii române, dar care afirmau latinitatea etnică

pură a poporului român, în fața căreia cercetările istorice moderne au așezat un mare bemol.

Cel de-al doilea factor de occidentalizare sunt, în mod paradoxal, fanarioții, grecii care au condus Moldova și Valahia în veacul al XVIII-lea. Ei au adus studiul limbii franceze în școlile superioare și au stârnit, printre boierii țării, dorința de a-și învăța copiii să vorbească franțuzește. Întâlnim aici un alt paradox: rușii, care și-au dorit cu siguranță să înghită cele două principate românești, au adus cu ei și cultura franceză. S-au războit de mai multe ori cu turcii, începând din prima parte a secolului al XVIII-lea și până la mijlocul secolului al XIX-lea, și de fiecare dată când intrau în Moldova și în Țara Românească singurul lor mijloc de a se înțelege cu boierii noștri, care conduceau țara, era limba franceză. Pentru că rusa nu a fost niciodată o limbă populară la noi. Rușii au fost un adevărat vehicul al franțuzirii înaltei societăți românești. Momentul de mare transformare, în care boierimea și burghezia incipientă învață franceza, sunt anii de ocupație rusă dintre 1806 și 1812. Femeile au început să poarte straie „nemțești", după moda occidentală, și să danseze cu ofițerii ruși: adesea, marile transformări culturale încep de la lucruri mărunte. Așa se întâmplă și azi cu muzica gălăgioasă pe care o ascultă tinerii și care îi scandalizează pe bătrâni. Dar bătrânii n-au dreptate: și muzica modernă e o cale prin care scăpăm de sechelele comunismului.

Dragostea pentru limba franceză

— Care a fost rolul Bisericii Ortodoxe în procesul de occidentalizare a țărilor române?

— Specificul occidentalizării românilor, chiar și prin comparație cu grecii, este faptul că la noi nu a existat o opoziție a Bisericii Ortodoxe față de această tendință. Se știe că destui episcopi ortodocși erau, în același timp, francmasoni. Așa că nu s-au împotrivit trecerii rapide de la moravurile turco-fanariote la cele occidentale. Eu nu identific, la începutul secolului al XIX-lea, urmele unei opoziții reale a Bisericii Ortodoxe de la noi față de apropierea de Occident. Asta se vede până și în faptul că multe dintre bisericile reparate sau ridicate în această perioadă încep să afișeze o pictură influențată foarte mult de cea catolică. Ne-am fi putut aștepta ca, grație contactului pe care grecii din insule l-au avut, timp de secole, cu italienii, grecii să se fi occidentalizat încă și mai repede decât românii. Dar la ei a existat o foarte puternică rezistență a Bisericii Ortodoxe.

Apoi, la noi a existat o mare simpatie, chiar și printre oamenii de rând, pentru limba franceză. S-a petrecut

un fenomen care nu este subliniat îndeajuns: occidentalizarea a adus după sine modificări lingvistice profunde. Limba română are, incontestabil, o bază latină. Morfologia și sintaxa ei sunt de origine latină. Dar vocabularul a fost înțesat cu o uriașă cantitate de cuvinte slave, de la cele folosite în agricultură până la limba Bisericii. Timp de secole, la noi, slujba ortodoxă s-a ținut în limba slavă veche, așa cum în Occident catolicii foloseau latina. Slavona a fost cunoscută de preoții cei mai instruiți și de boieri, până la începutul secolului al XVII-lea. În secolul al XIX-lea, când se schimbă organizarea statului, regimul juridic și sistemul politic, românii se văd siliți să importe enorm de multe cuvinte străine. Bineînțeles, cel mai mare succes l-au avut cuvintele franțuzești, pentru că franceza era limba pe care o vorbea toată lumea bună, care aducea modelul de civilizație francez și care a fost principalul instrument de comunicare la nivel internațional, până de curând. Nu cred că exagerez dacă spun că jumătate din cuvintele pe care le găsim azi într-un dicționar al limbii române sunt de origine franceză. Avem și obiceiul de a alege întotdeauna neologismul, și nu un cuvânt vechi românesc cu exact același sens. Cuvântul mai vechi are, probabil, un aer prăfuit. E o boală împotriva căreia eu lupt, dar fără prea mari sorți de izbândă. *Vox clamantis in deserto*...

Visul ecumenic

— *Este azi Europa o realitate mai coerentă decât în trecut?*

— Da, cele mai multe dintre țările Europei de Est, care au avut nevoie de generații pentru a adopta stilul de viață occidental, sunt astăzi mult mai aproape de Occident. Iar intrarea în Uniunea Europeană va omogeniza și mai mult această identitate europeană.

— *Putem spera că ortodoxia va împrospăta creștinismul european?*

— Greu de zis, fiindcă, din păcate, există un fenomen comun tuturor bisericilor creștine: statisticile spun că în nici una dintre țările Europei Occidentale nu sunt mai mult de 10-20 % creștini practicanți, care merg la slujbă în fiecare duminică. E adevărat că ortodocșii umplu acum bisericile, chiar dacă nu au obligația de a merge la slujbă în fiecare duminică. Ei postesc mai mult, țin cont de sărbătorile religioase, participă la pelerinaje și se închină la moaște făcătoare de minuni. Avem o puternică încărcătură tradiționalistă în această religiozitate

populară ortodoxă, marcată uneori de superstiție. Nu e exclus ca Biserica să continue să aibă o influență importantă chiar și asupra tinerelor generații și sper că, în viitor, ortodocșii și catolicii vor colabora din ce în ce mai mult. Ar fi foarte bine dacă Biserica Ortodoxă s-ar apropia tot mai mult de un catolicism care ar trebui, la rândul lui, să fie ceva mai indulgent. Pentru că, trebuie recunoscut, toate adăugirile aduse în Occident *Credo*-ului de la Niceea nu sunt întotdeauna foarte logice. Ortodocșii sunt, ce e drept, mult mai dezorganizați, dar pot veni cu o foarte puternică spiritualitate, o tradiție a legăturii directe a fiecărui credincios cu Dumnezeu și cu rugăciunea, precum și cu o mare frumusețe a ritualului. Până la urmă, nu e un păcat să îmbraci credința și rugăciunea într-o frumusețe aproape îmbătătoare. E destul de curios faptul că, deși din punct de vedere teologic catolicii sunt mai apropiați de ortodocși decât de protestanți, în practica religioasă Biserica Catolică îi imită, parcă, pe protestanți. În ceea ce-i privește pe ortodocșii români, e limpede că ei sunt ortodocșii cei mai apropiați de catolicism, cei mai pregătiți să treacă peste nuanțele teologice, în timp ce grecii și rușii sunt cei mai aprigi apărători ai specificităților ortodoxe.

Perspectiva unei Europe islamizate

— Care este, în opinia dumneavoastră, rolul creștinismului în lumea contemporană? Poate Europa să fie altfel decât creștină?

— Cu siguranță Biserica, în special cea catolică, ar putea să depună o mai puternică rezistență în fața provocărilor lumii contemporane, precum islamismul agresiv. Dar se pare că majoritatea occidentalilor și mai cu seamă autoritățile și presa nu sprijină o astfel de rezistență. Din păcate, Biserica este împiedicată să joace un rol de frână împotriva decadenței morale din Occident. Îndeosebi în Franța, e înspăimântătoare orbirea față de aceste fenomene. Nu vor să vadă realitatea! Sporirea populației musulmane din Europa este rapidă și constantă, în special din pricina imigrării neîncetate a oamenilor din Lumea a Treia. Se pare că există, la ora actuală, 4 milioane de musulmani în Franța. Mai sunt cel puțin 2,5 milioane de turci în Germania, apoi vreo 2 milioane de pakistanezi, indieni și arabi în Marea Britanie. În Europa de Est sunt musulmanii din Bosnia, din Bulgaria

și două treimi din populația Albaniei. Dacă vreodată s-ar face nebunia de a primi și Turcia...

— *Nu sunteți de acord cu aderarea Turciei la Uniunea Europeană?*

— Deloc! Toate argumentele oferite în special de americani, care, să mă ierte, sunt nebuni de legat, sunt complet false. Pentru Statele Unite, primirea Turciei în Uniunea Europeană e o problemă de strategie politico-militară. Dar, dacă ne gândim la viitorul pe termen lung al Europei, un adaos de 70 de milioane de turci, când deja aici există milioane de musulmani practicanți, ar însemna că musulmanii vor deveni majoritari în Europa. Cu atât mai mult cu cât doar 20 % dintre creștini sunt practicanți.

În istorie nu poți să fii obiectiv, pentru că nu mai înțelegi nimic

— *În prefața* Scurtei istorii *pledați pentru căutarea imparțialității și aduceți interesante lămuriri asupra utopicei obiectivități în studiul istoriei. Obiectiv nu poate fi decât ceva care se află în afara conștiinței.*

— Obiectivitatea e un lucru care nu este înțeles suficient și mulți susțin că trebuie să fii obiectiv. Or, în istorie, nu poți să fii obiectiv, pentru că nu mai înțelegi nimic. Pentru a-i înțelege pe oameni – un om sau oamenii în general –, trebuie să încerci să te pui în pielea lor, chiar dacă ei reprezintă pentru tine „dușmanul". Când cercetezi o problemă, trebuie să ai forța morală de a acorda același credit și tezei celor pe care îi preferi, și tezei celor pe care îi iubești mai puțin. Abia atunci devii un istoric de valoare. Îți sunt antipatici, bun, dar în momentul în care vrei să studiezi, de exemplu, relațiile dintre românii și ungurii din Transilvania medievală trebuie ca, în anumite momente, să intri și în pielea ungurului și să te întrebi cum vede el istoria. Dacă nu, nu înțelegi! Prin urmare, nu-mi place cuvântul *obiectiv* și prefer să-l înlocuiesc cu *nepărtinitor* sau *imparțial*. Adică să dai fiecărei

părți cuvântul. Bineînțeles că este imposibil să nu strecori o ușoară simpatie pentru una sau alta dintre tabere, dar, dacă nici măcar nu încerci să intri și în pielea sârbului, și a croatului, și a bosniacului, și a albanezului, pe rând, nu poți înțelege ce se întâmplă în Iugoslavia, asta e clar.

— *Sau, după 11 septembrie 2001, în pielea arabului, a musulmanului în general. Am cam uitat, din păcate, că marea civilizație musulmană înseamnă cu totul altceva decât aceste bande de alienați care înfricoșează o lume întreagă. Și, pe urmă, chiar apariția acestui fundamentalism islamic criminal își are cauzele sale, ignorate deseori și ele.*

— Precum spuneam. Nimeni nu vrea să se așeze în pielea lor, aceea a unei vechi civilizații, cu o credință foarte intensă, fiind și mai proaspătă decât creștinismul – ei sunt în acest moment cam cum erau creștinii în veacurile XIII–XIV, adică foarte convinși că ei dețin adevărul absolut –, și asupra căreia impactul civilizației occidentale este absolut dramatic. Așa că eu le înțeleg fanatismul, care de fapt nu îi va duce nicăieri. Rezultatele fanatismului vor fi dramatice, în primul rând pentru ei. Lumea musulmană nu poate să ajungă din urmă civilizația occidentală decât adoptând metodele noastre. Dacă le împiedici pe femei să studieze, dacă le acoperi cu un văl, din cap până-n picioare, toată ziua, nu vor putea, de exemplu, să lucreze în spitale; și așa mai departe. Există, așadar, o stare de incompatibilitate între a recupera întârzierea față de occidentali și a păstra litera Islamului în toată puritatea ei, puritate de altfel exagerată,

pentru că, și la musulmani, textele sfinte pot fi interpretate în fel și fel de chipuri: sunniții și șiiții, împărțiți la rândul lor în multe subdiviziuni, dau nu de puține ori interpretări divergente textelor sacre. Dovadă că o parte a ierarhiei lor religioase a găsit în Coran versete pe care să-și întemeieze opoziția față de viziunea unui ben Laden. Pentru ei, acesta nu era altceva decât un eretic. Să nu punem deci semn de egalitate între ben Laden și lumea musulmană.

— *Și să nu uităm că a existat și o perioadă în care civilizația arabă era cu mult mai avansată decât cea europeană.*

— Da, în epoca aceea noi eram în întârziere. E clar că, în vremea cruciadelor, cavalerii cruciați erau niște sălbatici în comparație cu arabii. Dar, între timp, arabii au acumulat o mare întârziere din punctul de vedere al dezvoltării științelor practice. În momentul de față, dacă nu vor adopta știința occidentală, nu vor putea să facă progresele indispensabile ieșirii din sărăcia cronicizată în care se află.

— *Sărăcia este una dintre sursele fundamentalismului islamic, chiar dacă mulți dintre promotori sunt oameni foarte bogați.*

— Acum mă vei întreba dacă, din punct de vedere filozofic, ieșirea din sărăcie este un scop absolut. Nu ești mai aproape de Dumnezeu în sărăcie?

— *Aceasta este viziunea indiană. Dezinteres total pentru latura materială a existenței.*

— La indieni, totuși, o anumită porțiune din societate este nemaipomenit de ahtiată după bogățiile lumești.

Nu trebuie să generalizăm. Este adevărat că la musulmani sunt categorii întregi ale societății care trăiesc într-o sărăcie absolută, fără să resimtă acest lucru ca pe o nenorocire, așa cum îl resimțim noi, dar în același timp au mari negustori sau mari aristocrați cu o tradiție de bogăție copleșitoare. Gândește-te numai la amănuntul aproape nostim al ceremoniei de învestire a moștenitorilor lui Aga Khan, cei care se numesc așa din tată în fiu și care se pretind a fi coborâtori din Mahomed, prin fiica sa Fatima, ca și alte câteva familii domnitoare din lumea musulmană (regele Marocului, regele Iordaniei). Actualii membri ai dinastiei Aga Khan, emigrată din Persia în India, trăiesc de trei generații în Franța și sunt occidentalizați. Unul dintre ei, prințul Sadruddin, a fost la un moment dat înalt comisar al ONU pentru refugiați. Sunt foarte implicați în asistența umanitară. Dar să revin la detaliul amuzant: în momentul învestirii unui nou Aga Khan, se respectă un obicei în regiunile care îi sunt credincioase. El nu mai are un stat al lui, dar are încă vreo 15 milioane de credincioși ai sectei lui musulmane. În momentul înscăunării, supușii lui religioși trebuie să vină cu daruri, care se pun pe unul dintre cele două talere ale unui cântar. Pe celălalt taler se găsește noul Aga Khan, căruia trebuie să i se ofere aur în cantitate egală cu greutatea lui. Și, cum bătrânul Aga Khan pe care l-am apucat eu era aproape obez, îți închipui că trebuie să fi primit cam 120 de kilograme de aur.

O istorie aromânească

— Vă propun *să vorbim despre istoria dumneavoastră personală, începând cu rădăcinile. În primul rând, care este originea neamului Djuvara?*

— Nu știm exact în ce condiții Djuvărești mei au venit aici din sudul Dunării. Știm doar, din anumite documente, de pildă judecăți din veacul al XIX-lea, când primii dintre ei au încercat să facă politică, să fie primari ai Brăilei sau deputați, că adversarii lor le reproșau că nu sunt români. Au fost două procese. Unul dintre ele, pe la 1858, când Trandafir Djuvara ajunge deputat în parlamentul care avea să-l aleagă pe Cuza-Vodă. Și pe primul Djuvara din ramura mea, venit aici, îl chema tot Trandafir. Avem trei generații de Trandafiri. Era un prenume tradițional al lor, de fapt un prenume grecesc. Majoritatea aromânilor au ori porecle, ori prenume grecești. Și Triandafil înseamnă, desigur, tot Trandafir, și au fost familii care au purtat acest nume ca patronim.

În orice caz, din aceste documente reiese că familia mea era venită în țară cu cel puțin 50 de ani înainte de Regulamentul Organic din 1831, fiindcă așa era

legea pe atunci: erai recunoscut ca român dacă puteai dovedi că familia ta se afla aici cu cel puțin 50 de ani înaintea Regulamentului Organic și că membrii ei sunt căsătoriți cu pământence. Rezultă că aceste două calități au putut fi dovedite de Djuvărești pe la 1850, ceea ce înseamnă că avem certitudinea prezenței noastre în țară pe la 1770-1780. Și ramura din Moldova, care își scrie numele Juvara, este venită tot cam prin aceeași perioadă.

Sunt mărturii din regiunea Munților Pindului care, tot așa, spun că Djuvărești au fugit pe la 1770, când unul dintre ei a fost prins și ucis de turci.

— *Ați fost vreodată în Munții Pindului, la locul de baștină?*

— Da, m-am dus, dar ce poți să descoperi acolo? Take și Pericle Papahagi, reprezentând două generații din această familie foarte distinsă, care au scris despre strămoșii mei, citează într-o antologie câteva cântece bătrânești, foarte frumoase de altfel, foarte poetice, care îi evocă pe niște căpitani de armatoli, pe nume Djuvara. Unul dintre ei, Nicolò, ar fi trăit în veacul al XVII-lea și ar fi fost omorât de un șef musulman, probabil nu turc, ci albanez, în 1672. Iar alt cântec este despre doi frați Djuvara, de pe la mijlocul veacului al XVIII-lea.

Oricum, începuturile Djuvăreștilor în Principatele Române au fost destul de modeste. Au încercat să se îmbogățească din comerț, la Brașov și în Principate. În 1815, erau deja stabiliți la București. Aveau, probabil, un picior la Brașov și făceau comerț cu țara. Iar când

s-a eliberat Brăila de turci, în 1830, s-au repezit acolo și au făcut avere în marele comerț, mai ales că se liberalizaseră schimburile cu țările occidentale și în special cu Marea Britanie, care cumpăra de la noi grâne și vite. Cu timpul, strămoșii mei au cumpărat, probabil, și unele titluri boierești mai mărunte. Am patalamale care arată că, între 1820 și 1850, strămoșii mei au avut ranguri modeste de boieri. Djuvăreștii nu au fost mari boieri niciodată. Boieria mea vine, dacă vrei, pe linie maternă. Vezi, e destul de greu de conceput, pentru românii de astăzi, și mai ales pentru tineri, că, în momentul în care se căsătoresc mama și tatăl meu, în 1913, familiile nu sunt echivalente, nu aparțin exact aceleiași categorii sociale. Djuvara este o familie care urcă și care avea deja câțiva miniștri, diplomați, profesori universitari și așa mai departe, pe când Grădiștenii, familia mamei, o mare familie de boieri vechi, se află indiscutabil în declin. Astăzi nu ne mai dăm seama și toată lumea spune că Djuvărești au fost mari boieri.

Djuvara, Juvara sau Giuvara?

— *De unde vine numele de Djuvara?*

— Probabil că, inițial, a fost un clan care așa se numea. Și în legătură cu numele e o problemă. Un poet care era la modă înainte de 1914, Victor Eftimiu, este cel care a lansat ideea că numele de Djuvara vine de la termenul turcesc *djivar*, care înseamnă „vecinătate". În epoca turcocrației era aplicat un sistem mult mai deștept decât cel de mai târziu, al nemților, care, dacă trăgea cineva în ei, în timpul războiului, împușcau tot satul. Ei bine, dacă era omorât un turc, iar criminalul nu era denunțat, tot satul era pus la amendă. Și această amendă se numea, după cuvântul turco-arab, *djivar*. De acolo, în opinia lui Eftimiu, ar proveni și numele de Djuvara. Eu am crezut o vreme în această etimologie, care pare totuși destul de bizară, dar care a apărut și în vreo două lucrări de etimologie a patronimelor românești. Mai târziu, am început să am îndoieli în legătură cu această teorie, din două motive. Mai întâi, apare în Sicilia familia marelui arhitect italian din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea Filippo Juvarra, despre care se știa acolo

că este de origine străină, și, de altfel, italienii nici n-au pronunțat bine numele, spunând Juvara, Iuvara sau Ivara. În familia lui Filippo Juvarra, pe ai cărui descendenți actuali i-am cunoscut, se spunea că sunt de origine saracenă, adică arabă. Părerea mea este însă că ei erau refugiați din Balcani, probabil din actuala Albanie, de pe la 1480, când a fost strivită revolta lui Skanderbeg. Ceea ce înseamnă că numele exista în regiune dinaintea stabilirii regulii amenzilor *djivar*. Alt amănunt, și mai pasionant, este că turcologul nostru Nicoară Beldiceanu a descifrat primul recensământ făcut de turci, în Balcani, pe la 1454, imediat după luarea Constantinopolului. În acel recensământ, chiar în localitatea Cărpiniș, care apare și în cântecul bătrânesc dedicat lui Nicolò Djuvara, este citată o văduvă al cărei nume se poate citi „văduva lui Djuvara". Numele este deci anterior ocupației otomane. Acest fapt coincide cu spusele unui istoric aromân, Ion Caragiani, anume că Djuvara ar veni de la un cuvânt care nu se mai aude, *giuvă*. Din păcate, nimeni nu mai știe ce însemna acest cuvânt. În tot cazul, nu mai cred în etimologia turcească a numelui meu. Trebuie să fie ceva tipic aromân din regiunea Munților Pindului, de unde este originară familia. Acum, numele s-a răspândit mult. Eu însumi am găsit un băcan, specializat în brânzeturi, pe care îl chema Djuvara, într-un orășel din nordul Greciei. Și se pare că mai există și în Albania, ortografiat desigur altfel, cu *xh*. În Grecia a fost, acum vreo 30 de ani, un ministru plenipotențiar,

șeful protocolului Ministerului de Externe, care se chema Tsouvaras. Ortografia noastră bizară, cu *dj,* ne vine de la 1848, când străbunicul meu și frații lui, participanți la revoluție, au fugit în Franța. Probabil că atunci li s-or fi dat hârtii, de către consulatele turcești, scrise în franțuzește. Și în franceză așa se redă sunetul respectiv: prin *dj.* Lucrul se întâmpla înainte ca noi să adoptăm grafia latină și probabil, mai târziu, ai mei au ținut să păstreze această ortografie. La noi, lumea se cam încurcă astăzi de acest *dj.* De fapt, e clar că numele trebuie pronunțat ca și cum s-ar scrie Giuvara. Ramura din Moldova, din care provine medicul Ion (Cuti) Juvara, îndepărtatul meu văr, cu care am fost prieten din copilărie, a ortografiat întotdeauna fără *d* în față. Cuti mi-a spus, totuși, că pe seiful bunicului lui, datând dinainte de adoptarea alfabetului latin, numele era scris Djuvara, dar cu acea literă din alfabetul chirilic care redă sunetul *dj.* Noi, românii, inventaserăm această literă, care seamănă cu o furcă cu doi dinți, care nu exista la sârbi și la bulgari și pe care ei au adoptat-o abia în secolul al XIX-lea, preluând-o de la noi, pentru că ei nu prea folosesc acest grup de sunete, foarte întâlnit în română: *genunchi, geam, a geme, gemeni* etc. Chiar ramura moldoveană scria deci, cu litere chirilice, Djuvara. Numai că moldovenii pronunță leneș: ei spun că îi doare *jenunchiul* și că se uită pe *jam.* Așa că, în timp, pronunția greșită a condus la forma scrisă Juvara.

Bunicul Trandafir, fiu de pașoptist, diplomat și istoric

— Spuneați că străbunicul dumneavoastră a participat la Revoluția de la 1848.

— Da, el și frații lui, care, mai târziu, au fost deputați și primari ai Brăilei. În generația următoare, bunicul meu, Trandafir Djuvara, a fost diplomat și publicist. A scris o carte de istorie diplomatică, foarte interesantă, care s-a tradus de curând în turcește. Bunicul a avut o idee originală, și anume, pe când era ministrul României la Constantinopol, între 1896 și 1900, a pus pe cineva să copieze multe documente turcești despre România. Mai târziu, când a fost în disponibilitate, a cercetat prin bibliotecile din Occident și a publicat, în 1914, o carte, *Cent projets de partage de la Turquie,* care este o lucrare foarte originală și care apare în toate bibliografiile privitoare la istoria Turciei, fiindcă într-adevăr a descoperit vreo sută de planuri alcătuite de către oameni politici occidentali, de către regi sau de către papă, pentru împărțirea Imperiului Otoman. Aceasta a fost cartea lui cea mai importantă.

— *Trandafir Djuvara a fost bun prieten cu Duiliu Zamfirescu.*

— Da, erau foarte buni prieteni. De altfel, în diplomație au fost împreună. Duiliu Zamfirescu mergea la țară, la străbunicul meu, tatăl lui Trandafir. Străbunicul ținea în arendă o mare moșie a Eforiei Spitalelor Civile. Moșiile Eforiei fuseseră, aproape toate, moșii ale Cantacuzinilor și ale Ghiculeștilor, dăruite acestei instituții, care întreținea majoritatea spitalelor din țară. Moșia de care vorbeam se găsea la Perișoru, lângă gara Urleasca. Bunicul meu, Trandafir, și fiul lui, unchiul meu Radu Djuvara, îmi povesteau că Duiliu Zamfirescu a venit destul de des la ei, la Perișoru. Bunicul meu nu era foarte vorbăreț și mai avea un mare cusur. Era atât de egocentric, încât, pentru el, familia de la el începea. Ce făcuseră unchii lui, strămoșii nu conta. Nici nu prea vorbea despre ei, nu mi-a pomenit nici de strămoșii aromâni. Nu era încă... moda. Este foarte interesant acest fenomen. Născut în 1856, bunicul meu a fost un om care s-a străduit, la viața lui, să facă multe pentru aromâni, pentru că el este cel care a avut inițiativa primului album macedoromân, ocupându-se de apariția lui la Paris. Dacă răsfoiești lucrarea, care e mai mult un fel de... salată macedoneană, o colecție de sute de scrisori ale unor personalități, despre aromâni, ai să vezi că multe dintre ele conțin adresarea „*Cher monsieur Djuvara*", ceea ce dovedește că el a fost sufletul acțiunii. Și, fiind mai înțelept decât mine, care nu mi-am trecut numele

pe actele Congresului de la Paris, din 1959, cu toate că eu făcusem toată munca, bunicul a scris undeva că el a fost secretarul acestui album. Vezi deci că făcea multe pentru aromâni. Dar nu se lăuda. El era român-român și era mândru de asta.

— *Era mult mai importantă problema integrării decât cea a sondării originilor sud-dunărene și a afirmării individualității aromânești.*

— Absolut. Și ceea ce spui are cu atât mai multă veracitate, dacă ne gândim că am găsit, la familia Portocală, care are o strămoașă născută Djuvara, vară primară cu bunicul meu Trandafir, un document al unei judecăți din 1877, care reamintea o altă judecată, din 1858, de care ți-am pomenit și înainte, în care unchiul bunicului meu dovedea că este român. Deci aceasta era problema, și nu precizarea diferențelor față de nord-dunăreni.

O călătorie cu caleașca pe la 1873, nașterea bulevardului Saint-Michel și unchiul pictor

— Ce alte figuri interesante a dat familia Djuvara? Aveți în familie și un pictor...

— Fratele mai mic al bunicului, Alexandru Djuvara, născut în 1858, a fost și mai înzestrat decât bunicul, a făcut și pictură la școala lui Théodore Rousseau de la Barbizon. I-a cunoscut pe mulți dintre pictorii impresioniști și a fost prieten cu Grigorescu și cu Mirea. Bunicul meu mi-a povestit că a plecat, împreună cu Alexandru, la Paris, prin 1873, și că au fost însoțiți de un unchi al lor, un Habudeanu, care absolvise Facultatea de Medicină de la Paris în 1870 și care era nepotul unei bătrâne Bărbătescu, bunica bunicului meu, pe care, în mod cu totul excepțional, o am într-un tablou de pe la 1850. Mama doctorului Habudeanu era născută Bărbătescu. O foarte veche familie. Pe la 1750, Ilinca Bărbătescu, ai cărei frați erau căsătoriți, unul cu o Cantacuzină și altul cu o Brăiloiu, s-a măritat cu un medic de la Moscopoli, faimosul doctor Dimitrie Procopie Pamberi, adus în țară de domnitorul Nicolae Mavrocordat, care îl trimisese să facă studii la Padova, unde se școlise

și tatăl său, Alexandru Mavrocordat Exaporitul. Copiii Ilincăi cu doctorul Pamberi s-au numit Bărbătescu. Deci bunicul, care avea 17 ani, și fratele lui, de 15 ani, sunt trimiși de tatăl lor să-și ia bacalaureatul la Paris. Și, cum unchiul lor dinspre mamă, doctorul Constantin Habudeanu, relativ tânăr și el, cunoștea Parisul, a plecat cu ei. Au mers cu caleașca până la Lemberg (Lvov), pentru că în România nu exista nici un tren. Abia de la Lemberg au luat trenul până la Paris. După ce bunicul meu și-a luat bacalaureatul, tatăl său s-a dus la băi, la Marienbad, ca să-l primească. Îi am și pe bunicul, și pe străbunicul pictați, la Marienbad, de către Carol Popp de Szathmáry, în 1876.

În orice caz, la Paris, cei doi frați nu au fost înscriși la același liceu, ca să nu vorbească românește între ei. Băieții știau bine franceza, tatăl lor fusese exilat la Paris în 1848, dar această măsură li s-a părut totuși necesară. Bunicul meu a fost înscris la Liceul „Henri-IV", care se află în spatele Panteonului, iar Alexandru la Liceul „Louis le Grand". Ce-i drept, cele două școli sunt la o aruncătură de praștie una de alta. Totuși, fiind interni, cei doi frați nu se vedeau decât duminica. Când erau ei acolo, Parisul și Cartierul Latin erau în plină revoluție, ca să zic așa. Bulevardul Saint-Michel era trasat abia de câțiva ani. Mă gândesc că acum îți pot părea lucruri din vechime, dar când bunicul meu era acolo, jumătate din bulevard încă nu exista, iar casele erau în construcție. A existat o mare reticență la vremea respectivă față de aceste măsuri, dar, din păcate, orașul trebuia

modernizat. De fapt, mai era și un motiv polițienesc, determinat de experiența revoluțiilor succesive pe care le cunoscuse Parisul. Napoleon III a vrut bulevarde largi ca să împiedice, pe viitor, instalarea baricadelor.

După ce și-a luat licența în drept, Alexandru Djuvara s-a apucat de pictură și s-a ridicat deasupra simplului amatorism, lucru pe care îl scrie și criticul de artă Petru Comarnescu. Există câteva tablouri ale lui care sunt, din păcate, ținute în pivnițele Muzeului Național de Artă. Când a venit în țară, destul de tânăr, pe la 25-26 de ani, Alexandru s-a implicat imediat în politică, a devenit deputat în 1885, la 27 de ani, și a primit câteva luni de concediu, pentru a-și termina doctoratul în drept la Paris. Apoi a continuat să îndeplinească această demnitate până la sfârșitul lui ianuarie 1913, când s-a prăpădit destul de tânăr, la 54 de ani. Acest Alexandru Djuvara a fost un foarte bun avocat, ministru de mai multe ori și un foarte bun orator. Unii spun că a fost unul dintre cei mai mari oratori din generația lui, iar I.G. Duca scrie despre el: „Pentru mulți, cel mai mare orator din generația sa." Adevărul este că vorbea acum foarte frumos. Acum nu mai sunt oratori, elocința a dispărut, cuvântul a cam ieșit din uz și e complet demodat. Iar elocința promovată de televiziune e cu totul alta decât cea destinată adunărilor. Emfaza a fost ucisă de televizor.

Comunicarea reală este invers proporțională cu facilitățile tehnice

— Ce părere aveți despre felul în care comunică omul contemporan? Impresia mea este că, deși metodele sunt mult mai rapide, comunicarea reală pare să fi involuat la stadiul unui schimb sec de informații. Ținem legătura, dar nu mai comunicăm cu adevărat între noi. Spunem repede ce avem de spus și nu avem răbdarea de a-l asculta și pe celălalt. De fapt, interlocutorul nici nu prea mai contează, atâta timp cât telefonul și mesajele e-mail fac ca discuția între patru ochi, sau între mai mulți, să devină o frumoasă amintire.

— Comunicarea reală este invers proporțională cu facilitățile tehnice. Iată un lucru la care nu m-am gândit, dar care acum mă îndeamnă să meditez. Mama, de pildă, scria destul de frumos și îi plăcea să răspundă la scrisori. A purtat corespondență cu prieteni străini timp de zeci de ani. Erau francezi, era un diplomat spaniol... Dacă păstrezi scrisorile, creezi legături mai strânse, plus că unele dintre epistole merită chiar publicate sau folosite ca materie primă pentru romane sau pentru cărți

de istorie. Eu am păstrat acest obicei, mai ales că nu îmi place să telefonez. Scriam, în medie, cam 30-40 de scrisori, în fiecare lună. Asta m-a salvat și în cei 23 de ani de ședere în Africa. Scriam tot timpul, eram în legătură cu românii din Franța, din Germania, din Danemarca. Faptul că nu se mai scrie așa de mult și de consistent, că nu se mai trimit acele scrisori amicale, care sunt și un gest de confidență, adică împărtășirea unor lucruri intime, a cam afectat comunicarea. Și în societate se vorbește mai puțin ca înainte, în primul rând din cauza telefonului. De când au apărut telefoanele portabile e o isterie întreagă. Este adevărat că sunt aparate utile și comode, dar...

„Butoniera lui Juvara"

— *Revenim la Alexandru Djuvara.*

— Trebuie spus că a făcut și poezie, mai întâi în preajma cercului lui Macedonski. Un lucru foarte interesant l-am aflat de la un domn din Brăila, care mi-a semnalat că prima apariție în România a *Luceafărului* lui Eminescu a avut loc în paginile unei reviste a lui Alexandru Djuvara, de la Brăila, cu câteva luni înainte ca Maiorescu să-l publice în *Convorbiri literare*. Unchiul meu preluase poemul dintr-o fițuică scoasă la Viena de către studenții români și îl publicase, chiar dacă inițial fusese un apropiat al lui Macedonski. De fapt, cu acest prilej s-a și desprins de cercul respectiv și a scris destul de dur împotriva lui Macedonski, din cauza lucrurilor urâte pe care acesta le publicase despre Eminescu.

— *Ramura din Moldova ce personalități a dat?*

— Nu știm exact unde se leagă cele două familii, dar este cert că suntem unul și același clan. Au dat și ei câteva personalități interesante, și în special un mare chirurg și anatomist, Ernest Juvara, care, împreună cu maestrul său francez, a fost autorul unui tratat de anatomie după

care au învățat generații întregi de francezi. Cartea lor mai este editată și astăzi. În plus, a mai descoperit și un mușchi al feței, care se numește *„la boutonnière de Juvara"*. Tinerii studenți în anatomie care își învață bine lecția au auzit sigur vorbindu-se de „butoniera lui Juvara". Deci și ramura moldovenească și-a făcut un oarecare renume în țară și în străinătate.

— *Tatăl dumneavoastră, Marcel Djuvara, a murit foarte tânăr.*

— Tatăl meu a fost și el un om foarte înzestrat. Ieșise primul la Școala Politehnică din Berlin-Charlottenburg, a fost șef de promoție. Dar a fost răpus de gripă spaniolă în timpul Primului Război Mondial. Era căpitan de geniu, dar n-a murit de glonț, ci din cauza cumplitei epidemii, care a omorât mai mulți oameni decât gloanțele. Un văr de-al doilea al lui este Mircea Djuvara, care a fost profesor de filozofia dreptului la Universitatea din București. El a scris câteva cărți care se mai reeditează și acum, fiindcă după el, în timpul comunismului, nu s-a mai practicat această disciplină. *Teoria generală a dreptului*, o carte solidă, îi aparține. Mircea Djuvara a făcut și politică liberală, a fost multă vreme deputat și vicepreședinte al Camerei. De altfel, toată familia a fost liberală, de la 1848 până la venirea comuniștilor: un veac în care trei generații ale familiei s-au implicat în politică.

Boierimea a fost o adevărată clasă politică

— *Mama dumneavoastră aparținea familiei Grădiștenilor. Care sunt originile acestui vechi neam boieresc?*

— În familie, s-a transmis legenda că Grădiștenii erau o ramură a Basarabilor. Lucrul ciudat este că nu numai în ramura mea, dar și în alta, desprinsă din veacul al XVII-lea, de la unul dintre nepoții lui Bunea Grădișteanu, ramură care a luat numele de Bărcănescu de la o moșie, exista aceeași credință. Pe la 1900, Dan Bărcănescu îi scrie lui Ștefan D. Grecianu, care se specializase în genealogie, fiindcă era inginer hotarnic și avea acces la multe documente, că în familia sa se tot vorbea de faptul că se trag din Basarabi. Am văzut scrisoarea la Biblioteca Academiei. Grecianu îi răspunde că nu a descoperit urmele unei astfel de filiații și că este cert doar că Bărcănești sunt o ramură a Grădiștenilor. După aproape 300 de ani, un Bărcănescu și o Grădișteancă s-au căsătorit, regăsindu-se, fără să mai știe că sunt rude. Amândoi au sfârșit tragic. Oricum, în ambele ramuri se păstra legenda originii voievodale. Tradiția se baza, fără îndoială, pe descendența prin femei din

familia domnitoare a țării. Strict documentar, putem găsi atestări în jurul anului 1500, când se naște bunicul lui Bunea Grădișteanu.

Acest Bunea, al cărui prenume îl port și eu, pe lângă cel de Neagu, a fost mare vistiernic, sub Matei Basarab și Constantin Șerban, și ctitor al actualei Patriarhii, unde este și înmormântat. Interesant este că Grădiștenii s-au menținut ca mari boieri timp de sute de ani, ocupând din generație în generație tot mari dregătorii: mari vistiernici, mari logofeți, mari vornici. Până și în plin veac al XIX-lea, doi frați sunt mari vornici, unul dintre ei fiind tatăl lui Iancu Grădișteanu și străbunicul mamei. Deși mai puțin cunoscuți decât, să zicem, Văcărești sau Filipești, Grădiștenii au dat și ei personalități de frunte, pe care le evoc în *Saga Grădiștenilor*.

Și, pe urmă, pasionante sunt înrudirile dintre ei. Când aparțineai acestei categorii de mari boieri, după câteva generații, erai înrudit cu absolut toate marile familii. Dacă fac nu doar genealogia Grădiștenilor, ci și un tabel de ascendenți, îi găsesc, printre strămoșii mei, de trei ori pe Grădișteni, de trei ori pe Ghiculești, de patru ori pe Cantacuzini, de zece ori dinastia Basarabilor, dinastia Mușatinilor, Mavrocordați, Câmpineni, Dudești, Cantemirești etc. Se ajunsese astfel la un fel de endogamie în rândurile marii boierimi române. Marii boieri erau o clasă aparte. Din Evul Mediu și până în plin veac al XIX-lea, ei au monopolizat puterea politică. Dacă pui laolaltă marile familii din Muntenia și

Moldova, nu găsești cu mult peste o sută. Este adevărat că, la fel ca în alte aristocrații, și în rândurile boierimii noastre își făcea loc uneori un egoism feroce, de castă. Unii dintre aristocrații noștri afișau un lux nebun și avem cazul marelui logofăt Constantin Dudescu, ultimul bărbat din familia lui, care era și puțin cam trăsnit. Acești Dudești apar în prim-plan abia în secolul al XVII-lea; primul dintre ei a fost cuscru cu Bunea Grădișteanu. Pe urmă, familia s-a ridicat, în special prin înrudirile cu Cantacuzinii și prin faptul că un Dudescu a fost făcut, la începutul secolului al XVIII-lea, conte al Sfântului Imperiu. Călătoria în Occident a lui Constantin Dudescu este povestită cu foarte mult umor de Ion Ghica în scrisorile sale către Vasile Alecsandri și se pare că faptele sunt autentice. Dudescu, vorbind binișor franțuzește, s-a oferit el singur să fie cel care, în numele boierilor munteni, să meargă la Paris pentru a încerca să îi explice lui Napoleon Bonaparte, pe atunci prim-consul, situația țărilor române. De fapt, Dudescu s-a dus la Paris cu bani împrumutați de la un cămătar, Băltărețu, și-a cheltuit toată averea și bineînțeles că nu s-a întors cu nici un rezultat. La Paris însă a avut multe extravaganțe, ca să atragă atenția. A închiriat un *hôtel particulier*, avea o caleașcă extraordinară; la un moment dat, a cumpărat tot zahărul tos din Paris, ca să-l împrăștie în curtea palatului în care locuia și să se plimbe cu o sanie, pentru a le arăta aristocraților francezi cum este iarna, cu sania, la București. Alte extravaganțe ale lui

sunt povestite de tânărul conte de Lagarde, care călătorește împreună cu el, prin 1812-1813. Iarna lui 1813 contele a petrecut-o la București, îndrăgostit fiind de o Filipească, și a asistat la incendiul Curții Noi, care se afla pe locul în care au fost, mai târziu, Arhivele Statului și care acum e schimbat cu desăvârșire, ocupat fiind de cartierul construit de Ceaușescu. După incendiu, Caragea-Vodă s-a mutat în două case boierești de pe Podul Mogoșoaiei și am auzit că, într-una dintre case, construise o foarte frumoasă scară de marmură, care dăinuia pe când eram eu copil, în interiorul Clubului Tinerimii, unde am fost dus de bunicul meu. Dar cum noi nu știm să păstrăm lucrurile interesante, bineînțeles că a dispărut și această scară a lui Caragea. Din generație în generație, distrugem totul și construim altceva, de multe ori mai urât.

În tot cazul, boierii cunoșteau politica și au știut să conducă trebile țării, au știut când trebuia să te închini turcului sau când trebuia să lupți împotriva lui. Boierimea a fost o adevărată clasă politică. Și, în definitiv, chiar în veacul al XIX-lea, când începe procesul de democratizare, mai toate figurile principale ale politicii românești provin tot din boierime. Ca să nu mai vorbim de gestul, unic poate în istorie, când, după Primul Război Mondial, un parlament în care moșierii erau majoritari a votat pentru expropriere. A fost un fel de harachiri, cu adevărat patriotic, despre care nu se prea scrie în cărțile de istorie. Pentru că, după acest moment, boierimea

dispare aproape cu totul din viața politică. Și nu numai din cauza exproprierii, ci mai ales din cauza faptului că în familiile ei au încetat să se mai nască moștenitori. Un fenomen foarte interesant. Marile familii boierești se sting de la 1900 încoace, chiar înainte de a-și pierde averile și cu mult înainte de comunism. Văcărești, Dudești, Filipești, Kretzulești, Câmpinenii s-au stins. Doar câteva familii boierești au continuat să facă mulți copii. Celelalte s-au stins în mod natural. Era ca și cum și-ar fi îndeplinit mandatul istoric și ar fi încetat să mai aibă copii.

Incursiuni genealogice, de la osul domnesc la fanarioți

— *Totuși, deși majoritatea numelor mari au dispărut, sângele familiilor respective continuă să se transmită prin femei.*

— Așa este. În acest sens, este foarte interesant că, deși de la 1900 încoace nu mai sunt decât foarte puțini mari boieri la cârma țării, cum ar fi Gheorghe Grigore Cantacuzino „Nababul" sau Nicolae Filipescu, câteva dintre personalitățile politice cele mai interesante din perioada interbelică descind din mari familii boierești, prin mamele lor. De pildă, mama lui Titulescu era o Urdăreanu, dintr-o familie nu chiar dintre cele mai înalte, dar veche. Mama lui I.G. Duca era născută Ghika. Mama lui Gheorghe Tătărescu era o Pârâianu, dintr-o familie cam decăzută în secolul al XIX-lea, dar care fusese una strălucită în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea, înrudită cu Craioveștii și cu Brâncovenii. N. Iorga are și el mari boieri printre strămoși, chiar dacă în scrierile lui se arată destul de potrivnic boierimii. Iar mama lui Grigore Gafencu era o Costaki și după mamă, și după

tată. Așadar, oarecum subteran, aceste mari familii supraviețuiesc.

— *Boierimea noastră nu a fost o castă, ci un grup omogen care îi accepta totuși și pe nou-veniții care puteau atinge standardele sociale cerute; era o elită care se reîmprospăta periodic.*

— Bineînțeles! În fiecare veac și poate chiar la fiecare generație, elemente noi pătrundeau în acest bloc a cărui vechime coboară, în fond, chiar înainte de întemeierea țărilor românești. Părerea mea este că faimoșii *maiores terrae* care apar în *Diploma Ioaniților*, la 1247, sunt strămoșii boierilor din Țara Românească; boierii munteni și moldoveni există de dinainte de întemeierea statelor feudale și, cu toate că se luptă între ei, formează un bloc destul de compact, se căsătoresc între ei și sunt solidari. Totuși, în rândurile lor intră ori nou-îmbogățiții, ori vitejii care sunt răsplătiți de voievod cu întinderi de pământ. Așa că această boierime este și solidară, și continuu împrospătată; și pe urmă, în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea, primește o doză destul de importantă de sânge grecesc, de la marile familii din Constantinopol, care se îmbogățesc acolo, dar care, neavând dreptul de a stăpâni pământ, caută să plece în Țara Românească și Moldova. Aici se vede clar legătura dintre a fi stăpân de pământ și a fi nobil. Aceste familii, deși multe erau foarte bogate, iar unele dintre ele se trăgeau chiar din aristocrația bizantină, nu mai sunt considerate nobile de stăpânii otomani decât dacă intră în boierimea din Țările Române, al cărei statut este una dintre principalele

atracțiuni. Fanarioții nu vin aici doar pentru a face avere, ci și pentru a fi considerați nobili. Familii precum Cantacuzino, Rosetti, Mavrocordat, Manu și celelalte, foarte bogate la Constantinopol, își capătă sau își recapătă noblețea doar prin înrudirile cu marile familii românești și datorită pământurilor și dregătoriilor pe care le obțin aici.

— *Și se împământenesc foarte repede, dacă ne gândim numai la extraordinarul paradox că partida boierilor pământeni va fi condusă de vechiul neam grecesc al Cantacuzinilor, iar în fruntea partidei fanariote se vor afla Bălenii, vechi boieri pământeni.*

— Da, e just. E un paradox interesant, dar să nu uităm un lucru. Primii care vin, cum sunt, de pildă, Cantacuzinii, se căsătoresc cu romance de viță nobilă. Postelnicul Constantin Cantacuzino se căsătorește cu fata lui Vodă Radu Șerban, care se înrudește cu cei care se numesc Basarabi, dar care nu mai sunt Basarabi, ci Craioveşti. Însă, prin femei, Cantacuzinii vor primi sângele vechilor Basarabi și deci înrudirea cu toate vechile familii. Asta explică de ce urmașii postelnicului se consideră nu numai români, ci și os de domn.

— *La fel, Mavrocordații.*

— Care se trag din Mușatini, prin Sultana Hrisoscoleos. Iată cum acești primi greci care ajung pe tronurile țărilor noastre au o picătură din sângele vechilor dinastii.

— *Sânge care îi legitimează în ochii supușilor și îi face pe aceștia să nu resimtă ca pe o ruptură radicală instaurarea domniilor fanariote.*

— Absolut. Sau alte exemple: unul dintre primii Caradja se căsătorește cu o Cocorăscu, dintr-o veche familie care descindea, prin femei, din Basarabi; familia Catargiu se înrudește, de la primele generații, cu Buzeștii, una dintre cele mai puternice familii din țară.

— *În cartea dumneavoastră,* Între Orient și Occident, *oferiți o viziune echilibrată asupra domniilor fanariote.*

— Nu sunt nici un antifanariot care să vadă în aceste domnii o conspirație de lungă durată, nici un simpatizant al fanarioților din cale-afară de îngăduitor cu ei. Dar găsesc că este cu totul nedrept să li se pună în cârcă toate nenorocirile care s-au abătut asupra țărilor române în perioada respectivă, fiindcă sunt absolut convins că, și dacă am fi avut în continuare domnii pământene, lucrurile ar fi mers exact la fel. Tot răul vine de la faptul că, la Constantinopol, care o ducea din ce în ce mai greu și care avea nevoie de tot mai mulți bani, se strânsese șurubul. Și mai trebuie dat răspunsul următor: nu exista alternativă. Când turcii au avut impresia că și Brâncoveanu, și Cantemir i-au trădat, soluția era simplă: ori transformarea țărilor române în pașalâcuri, ori trimiterea în țările române a unor guvernatori greci purtând titlul de prinți, fideli Porții. Ce s-a întâmplat a fost răul cel mai mic. Trebuie adăugat că, printre acești domnitori, au fost câțiva foarte bine intenționați. În plus, e cât se poate de paradoxal, așa cum am spus deja, că influența franceză a ajuns la noi prin fanarioți și prin ofițerii ruși veniți în cursul războaielor ruso–austro–turce.

Ne-am obișnuit să blamăm, fără discernământ, ambele categorii, deși, pentru România de astăzi, influența franceză este determinantă. E cert că fanarioții au adus o cultură mult mai rafinată decât cea a boierilor pământeni. În special Mavrocordații erau oameni de înaltă cultură, aveau biblioteci extraordinare, pe care le râvnea până și regele Franței. Constantin Mavrocordat, spre exemplu, a încercat să introducă o serie de importante reforme și a murit sărac. Alexandru Ipsilanti a fost, de asemenea, un bun domnitor și se pare că țăranii au oftat multă vreme după vremurile lui Vodă Ipsilanti. Iată deci și aspecte pozitive ale domniilor fanariote. Ultimii domnitori au lăsat o amintire mai proastă, dar era și momentul nașterii simțului de independență națională, când toată vina trebuia aruncată pe conducătorul străin.

— *Sentimentul național se naște odată cu șovinismul.*

— Și, deci, cu antifanariotismul. Eu aș mai adăuga o sursă vicleană a acestui antifanariotism. Boierii noștri, deveniți boieri patrioți, se cam simțeau cu musca pe căciulă, pentru că mai toți se înrudiseră cu grecii. Gândește-te numai la Ienăchiță Văcărescu: s-a însurat de trei ori și, de fiecare dată, cu câte o fanariotă. Aproape că nu e familie dintre cele mari care să nu fi primit și sânge grecesc.

Între daci, romani și... cumani

— *Am văzut că distincția dintre domnii și boierii „pământeni", pe de o parte, și cei „fanarioți", pe de alta, nu e chiar atât de clară pe cât ar părea la prima vedere. Dumneavoastră sunteți și adeptul originii cumane a dinastiei pământene a Basarabilor și ați făcut ceva vâlvă cu această teorie.*

— Eu am emis ipoteza că primii voievozi erau cumani și, din cauza asta, se pare că am devenit un fel de „dușman al poporului". Având o ciudată concepție, nițel întârziată, mulți istorici sar ca arși numai la ideea că ar îndrăzni cineva să afirme că Basarabii nu erau români verzi. Nu ne-am dezbărat încă de ideea că nu ești bun român decât dacă te cobori direct din daco-romani, din Traian și din Decebal.

— *Sau, eventual, numai din Decebal.*

— Adică ne tragem numai din daci! Este absolut copilăroasă, mincinoasă și primejdioasă toată povestea asta tracomană. E plină de caraghioslâcuri și, din păcate, bietul român nefericit, situat acum cam la coada Europei, este victimă sigură a acestor teorii demențiale, care îi

spun că face parte din cea mai veche rasă din Europa și care a stăpânit omenirea întreagă. Că avem și puțin sânge dacic mi se pare destul de verosimil și de logic. Cucerirea romană nu a golit toată Dacia, așa cum ar vrea unii! Este o aberație să crezi că o invazie poate goli cu desăvârșire o țară de băștinașii ei. Unde s-a mai pomenit? Mai ales că romanii nu aveau nici un interes să golească țara, pentru că aveau nevoie de brațe de muncă, la câmp și în mine. De fapt, chiar singurul istoric care vorbește de golirea Daciei spune *viris fuerat exhausta*, adică Dacia a fost golită de bărbați, ceea ce e cu totul altceva. Și e destul de logic: au dispărut bărbații purtători de arme, probabil cei având între 16 și 45 de ani, fie din cauză că au murit în lupte, fie din cauză că au fost luați prizonieri, fie din cauză că au fugit. Dar au rămas tinerii sub 16 ani, bătrânii, femeile care le-au fost neveste coloniștilor aduși de romani. E clar că avem și sânge dacic, dar nu numai dacic. Iar teoria purității dacice a mai fost folosită, nu foarte demult, și de istoriografia oficială a regimului Ceaușescu.

Revenind la Basarabi, pe noi ne sperie gândul că s-ar putea să fi avut niște șefi politici care nu erau de origine daco-romană. Dar care sunt țările din fostul Imperiu Roman care să-și fi ridicat în Evul Mediu conducători aparținând elitelor locale, romanice? Nici galo-romanii, nici italicii, nici hispanicii nu s-au aflat, pentru o bună perioadă, în prim-plan. Structurile statale medievale au fost create, peste tot, pe ruinele Imperiului Roman, de

invadatori, de barbari. Asta este o lege universală, valabilă nu numai în Imperiul Roman, când acesta se prăbușește, ci și în China, în India sau în Egiptul antic. Nicăieri, când se destramă un imperiu, structurile statale nu mai renasc prin băștinași. Aceștia parcă ar fi sterilizați, politicește vorbind. În primul rând, aristocrațiile vechi dispar și, în al doilea rând, poporul... e pus cu botul pe labe, ca să mă exprim în mod vulgar. Întotdeauna noua aristocrație, care refondează statul, este alcătuită din barbari. Așa că, dacă primul domnitor al Țării Românești a fost cumva de origine cumană, nu ar fi nimic extraordinar; dimpotrivă, ar fi regula. Puțin mai înainte am vorbit de boierime. Cum s-au născut însă aceste aristocrații din Moldova și Țara Românească? Eu cred, mergând pe urmele marelui istoric Petre P. Panaitescu, că la începuturile Evului Mediu românesc boierimea este majoritar slavă, ceea ce se vede și după nume. În Moldova, de exemplu, nobilii români veniți din Maramureș găsesc deja aici boieri de origine slavă. Inclusiv nume ilustre, ca Tăutu, sunt dovezi ale originii slave: „Tăutu" este o transformare a ungurescului „Toth", care înseamnă slav. Prin urmare, strămoșii Tăuților sunt oameni pe care maramureșenii care i-au găsit în Moldova i-au numit *slavi*. În Muntenia, acei *maiores terrae* trebuie să fi fost, majoritar, ori de origine slavă, ori de origine pecenego-cumană. Sigur că erau și câțiva de origine valahă, juzii mai puternici și mai iscusiți, fiindcă găsim și nume pur românești. De pildă,

la începuturi, fratele lui Litovoi, care se numea Bărbat. Basarab I era deja românizat, pentru că nici un document unguresc sau străin nu îl identifică drept cuman. I se spunea „valahul". Numele este însă de origine cumană.

— *Dincolo de aceste controverse istoriografice care nu se vor stinge prea curând (și poate că nici nu ar fi bine să se stingă), e evident că genealogia poate aduce foarte multe istoriei.*

— Da, este un domeniu foarte interesant, care a fost aproape complet neglijat la noi în timpul comunismului, din motive politice, dar care îți dezvăluie multe lucruri. În ultimul timp, există o îmbucurătoare revenire a interesului pentru această știință auxiliară a istoriei. Greutatea la noi este să realizăm genealogii dincolo de anul 1600, fiindcă nu se cristalizaseră numele de familie. În general, se foloseau numai prenumele: „logofătul Dragoș", „logofătul Bogdan", „vistiernicul Radu". Numai câteva nume de familie s-au născut înainte de anul 1600, cum ar fi cele ale Floreștilor, Goleștilor, Brâncovenilor, Sturdzeștilor, Micleștilor, Boldureștilor, Tăuților. Nu sunt multe familiile care le poartă. Marile nume ale Munteniei, Văcărescu, Dudescu, Câmpineanu apar destul de târziu și e nevoie de multă dibăcie pentru a urmări traseul transmiterii moșiilor și pentru a le găsi originile până în veacul al XV-lea sau chiar al XIV-lea.

Vezi, cu toții purtăm în noi lucruri pe care le tăinuim cu grijă sau de care nici măcar nu știm, date genetice care ne determină și ne urmăresc, chiar fără să ne dăm

seama. Pe lângă acest aspect, înrudirile au și semnificații politice și sociale. E foarte interesant să-ți dai seama cum se formează adevărate dinastii de profesori universitari, de generali, de oameni politici, fiindcă membrii acestor dinastii se susțin și se ridică unii pe alții. Și nu numai datorită sistemului de relații, ci și datorită faptului că oamenii trăiesc de mici într-un mediu care îi formează și îi pregătește. Atmosfera din casă este esențială. De aceea, eu pretind că politicienii cei mai buni sunt cei care au avut un tată, un unchi sau un bunic care deja făcea politică. Copilul, de mic, aude și se luminează. Nu spun asta din elitism, dar trebuie să știi un lucru: este cert istoricește că din prima generație de oameni veniți de la țară nu poți avea politicieni valabili. Un fiu de țăran care e numai țăran nu e bun de politician. Afară, poate, de cazul în care taică-său, foarte isteț, a ajuns deja primar în satul lui și îl împinge și pe fiu în politică. Trebuie neapărat să existe interes politic, timp de mai multe generații într-o familie, ca să apară un bărbat de stat. Această regulă nu se aplică însă în privința geniilor artistice, care pot foarte bine să apară și în familii de țărani analfabeți.

Suntem prea puțini

— *Din păcate, suntem nevoiți să înregistrăm zilnic dovezi de incultură și de lipsă de pregătire politică tocmai din partea celor care sunt în fruntea țării. Rămășițele elitelor decapitate în închisorile comuniste sunt încă la începutul unei timide reconstrucții, în timp ce frâiele politice și economice se află în mâinile nesigure, dar lacome, ale unei pseudoelite, descendentă directă, chiar dacă mascată, a „aristocrației roșii".*

— În prezent, asistăm la o confuzie a modelelor. Va fi foarte greu să separăm apele, din cauză că modelele adevărate sunt foarte puține. Burghezia română a emigrat sau a murit în închisori și prea puțini reprezentanți ai ei au rămas, mulți dintre ei stricați, din păcate. Văd chiar tineri cu nume ilustre și care încă sunt aici, dar pe care nu dai doi bani, așa cum sunt, îmbrăcați ca vagabonzii din Occident, cu pinteni la picioare, cu cercei în nas, cu bluzoane de piele neagră și călărind motociclete! În foarte puține familii din vechea lume românească mai există o anumită ținută. Trebuie să așteptăm ca fiii, nepoții și strănepoții membrilor nomenclaturii

comuniste să devină oameni civilizați. Și așa, peste vreo 150 de ani, vom avea... o nouă aristocrație românească.

— *Jalnică protipendadă! Eu încă sper într-un reviriment al urmașilor vechilor elite boierești și burgheze românești.*

— Să dea Dumnezeu, dar suntem prea puțini. Mai întâi, n-ar strica să revină mai mulți dintre cei plecați în străinătate.

— *Sunteți un bun exemplu.*

— Da, dar eu sunt unul dintr-o sută, în cel mai fericit caz. Nu vezi cum i-au împiedicat să se întoarcă? Majoritatea nu s-au întors, pentru că se căsătoriseră în străinătate, aveau deja un rost acolo și, în plus, regimul de la București a făcut tot ce a putut, în primii zece ani de după decembrie 1989, pentru a descuraja revenirea foștilor exilați. Ca să te scârbească, nu te plăteau, îți făceau mizerii, nu-ți dădeau îndărăt casa, așa încât foarte puțini au revenit în România, din păcate, cu drept cuvânt. Acum, în ultimul timp, s-a mai schimbat placa, începe să ni se facă puțină curte. E însă cam târziu și se vede că nu e decât praf în ochii Europei întregi, semn că... s-au liberalizat.

Mai totdeauna, forma precedă fondul

— *Totuși, ieșirea din marasm nu este imposibilă și avem exemplul extraordinarului salt, poate fără precedent, făcut de România în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.*

— Așa este. Desigur, au apărut și neajunsuri pe drumul preluării valorilor occidentale, dar ele sunt exploatate câteodată în mod aberant. Eu găsesc că formula lui Maiorescu, *forma fără fond*, a fost greșită și, din păcate, dăinuiește și astăzi. Unii consideră că ar trebui să ne întoarcem la nu știu ce formă de românism „verde". Dar care o fi aceea? Tare aș vrea să mi se spună ce este autentic românesc. Ar trebui, poate, să ne întoarcem la viața pastorală? Ei bine, după părerea mea, mai totdeauna forma precedă fondul. Cu forma trebuie început, pentru a avea pe ce să construiești. Maiorescu nu a avut dreptate în această privință. Peste tot unde se introduc lucruri noi, există la început impresia că forma nu are fond. Nu are, dar și-l construiește în timp.

— *Iar rapiditatea și măiestria cu care adoptăm din mers aceste modele fac parte, poate, din „specificul nostru*

național". Fond sporit de instabilitate și, în același timp, de adaptabilitate.

— Această adaptabilitate poate fi un cusur, dar și o calitate. Eu mai pun și o altă coordonată în joc, și anume faptul că, totuși, o parte importantă din etnogeneza noastră este de sorginte mediteraneeană, latinească prin limbă. Prin urmare, dacă ne compari cu sârbul, bulgarul, rusul și chiar cu grecul, ușurința românului de a adopta tipare franțuzești sau italienești este, desigur, mult mai mare. Asta a făcut ca noi să nu opunem rezistență la modernizare în mod violent. Cum spuneam, Biserica Ortodoxă Română nu a fost atât de radical antioccidentală cum au fost biserica rusă sau cea greacă. Bagă de seamă că, în 1439, când cu unirea bisericilor de la Conciliul din Florența, mitropolitul Damian al Moldovei a semnat pentru asta. Mitropolitul Munteniei nu a fost prezent, din cauze exterioare credinței religioase, dar eu cred că, dacă lucrurile ar fi evoluat normal, românii ar fi acceptat atunci unirea bisericilor. S-au opus însă rușii și grecii și a mai fost și ghinionul că a murit patriarhul care îl însoțise pe împăratul Paleolog, iar noul patriarh de Constantinopol a fost împotriva unirii.

Plânsul mamei

— *Care sunt primele imagini care aparțin memoriei dumneavoastră afective?*

— Am amintiri de la o vârstă extrem de fragedă și, de pildă, pot data cu precizie momentul morții tatălui meu. Tata insistase în 1917, în toiul Primului Război Mondial, ca mama mea, Tinca Grădișteanu, sora ei și noi, copiii, Răzvan și cu mine, să plecăm din țară, prin Rusia. A fost o aventură întreagă, fiindcă ne-a prins revoluția bolșevică la Petrograd. Dar în momentul morții tatei noi ne aflam deja în Elveția. Un frate al mamei mele suferea de o depresiune nervoasă gravă. Înnebunise, ce mai, și de altfel nici nu s-a mai restabilit. Ultimul Grădișteanu a murit nebun. Și atunci el era în Elveția, la un sanatoriu, iar mama și cu noi stăteam nu departe de el. Suntem deci în noiembrie 1918 și mama află, cu câteva săptămâni întârziere, de moartea soțului ei. Eu mă văd, umblând ținut de mână de o guvernantă, împreună cu fratele meu, Răzvan, viitorul medic, care s-a prăpădit și care avea cu trei ani mai mult decât mine. Suntem pe un culoar de hotel, cu covor roșu și

ne oprim la ultima ușă, pe stânga, înainte de scară. Acolo intrăm în odaie. Era odaia mamei și ea stătea foarte sus, pe un pat, culcată, și avea o batistă albă pe ochi. Ceea ce înseamnă că plângea sau că plânsese toată noaptea. Totuși ceruse să ne vadă și să ne sărute de dimineață. Așadar, am amintirea momentului în care am primit vestea morții tatălui meu. Aveam doi ani și trei luni și aceasta este prima imagine. Din același hotel, aflat la Montreux, pe marginea lacului Léman, mai am câteva imagini: în odaie, în timp ce guvernanta mă frige fără să vrea cu o cataplasmă prea fierbinte, care mi-a lăsat o cicatrice pe care o mai am și acum, după nouăzeci și mai bine de ani; țin minte cum urlam, cum țipam, e un moment destul de greu de uitat. Văd odaia, văd unde este ligheanul, îl văd pe fratele meu, care deschide o carte mare, roșie, cu imagini, încercând să mă distreze în timp ce eu urlu pe țucal. Am amintiri foarte vechi.

A ce miroseau Bucureștii

— *La București când ați revenit?*

— Când aveam patru ani. Primele mele imagini din București le văd și acum. Și parcă le și aud. O aud pe țigancă vânzând flori pe stradă, îi aud pe cei care strigau „Fiare vechi!". Mirosul de bălegar de pe străzi e și el de neuitat. Tramvaiele cu cai. Pe toate le țin minte de când aveam patru-cinci ani.

— *Și dumneavoastră aveți o „memorie olfactivă" a Bucureștilor. Petre Pandrea își amintește că orașul mirosea a urină și a mititei.*

— Mie, în schimb, mi s-a imprimat în memorie mirosul de bălegar. Prima dată când am sosit la București, în vara lui 1920, noi nu mai aveam nici moșie, nici casă, nimic, și am locuit, câteva luni, la o vară a mamei, măritată cu colonelul Dimitrie Mavrocordat, pe strada General Praporgescu, imediat după Biserica Batiștei. Casa există și acum. O văd și, când trec pe acolo, îmi zic: „Uite, la geamul ăsta mă cocoțam eu, ca să văd în stradă." De acolo am și aceste prime amintiri bucureștene, de care ți-am vorbit. Aceste rude ale noastre

Mavrocordat s-au înrudit cu prinții Wittgenstein. A existat un mareșal Wittgenstein în armata rusă care, alături de Kutuzov, a fost unul dintre comandanții ruși care l-au înfrânt pe Napoleon. Familia lui era de origine germană, dar urmașii s-au căsătorit numai cu fete din marea nobilime rusă, împământenindu-se. Iar Peter Wittgenstein, urmașul mareșalului, a fugit din Rusia la vârsta de 17 ani, în timpul revoluției bolșevice, s-a stabilit în România, a terminat studii de inginerie și a devenit român. S-a căsătorit cu verișoara mea Despina Mavrocordat, care mai trăiește și acum în Germania și cu care sunt foarte bun prieten, încă din copilărie. Interesant este că marele filozof, Ludwig Wittgenstein, evreu vienez, face cinste acestui nume, dar nu are absolut nici un fel de legătură cu prinții germano-ruși Wittgenstein.

— *Cum arăta Bucureștiul anilor '20?*

— Centrul orașului era ceva mai elegant. În rest, periferiile au fost dintotdeauna un fel de mare sat, în comparație cu orașele din Occident. Dar eu nu mi-am dat seama de această deosebire decât la vârsta de 12 ani, când am intrat intern la un liceu de la Nisa. Am fost mirat să văd orașele acelea în care casele erau lipite una de alta și foarte înalte, iar străzile, strâmte. Priveliștea nu corespundea deloc cu imaginea orașului cunoscut de mine, în care casele erau despărțite și aveau grădini. Bucureștiul a fost, timp de veacuri, un mare sat, ca de altfel multe orașe ale noastre, care, cu excepția Târgoviștei, nu au avut ziduri exterioare, între care oamenii

să se înghesuie și casele să se lipească. Bucureștiul era apărat, în mod natural, de lacurile dimprejur și de păduri. În jurul palatului lui vodă erau niște întărituri din lemn, dar orașul nu a avut niciodată ziduri de cetate care să-l silească să se restrângă. Din cauza asta și este atât de lăbărțat. În plus era și un oraș mlăștinos, drept care drumurile erau foarte ocolite, sinuoase și poate că străzile, care nu sunt deloc drepte, au fost bătătorite de capre și de oi. Pe urmă au mers căruțele și, la urmă, au devenit străzi de oraș.

La un pas de... Doctor Jivago

— *Să revenim la aventura rusească din 1917.*

— Atunci aveam un an și tot ce știu provine din povestirile mamei despre drama prin care a trecut, aceea de a risca să nu poată părăsi Petrogradul. Erau niște lucruri aberante. Se pare că numele guvernantei noastre, o tânără elvețiancă de douăzeci de ani pe care o chema Frieda Schwester, corespundea cu cel al unei nemțoaice pe care o căuta poliția rusă, fiindcă ar fi fost spioană germană. Ca să vezi că, în plină dezordine politică, poliția secretă continua să-și facă meseria. Și mama s-a găsit, cu noi toți, blocată o lună de zile la Petrograd și s-a zbătut cât a putut, a mers la ministrul plenipotențiar al României, care era Diamandi la vremea aceea și care a recomandat-o ataşatului militar francez. Acesta, la rândul lui, a trimis-o la niște directori de prin ministerele rusești. În orice caz, i-a trebuit o lună ca să lămurească o simplă confuzie de nume. După ce stătuse într-un mic hotel și asistase la fel și fel de manifestații de stradă și la atacul Palatului de Iarnă, oricum la evenimente foarte dramatice, mama este trimisă la un director din Ministerul

de Interne, pentru a i se comunica lămurirea confuziei și pentru a fi anunțată că a doua zi dimineață putea să meargă și să ridice pașapoartele. Ceea ce mi se pare fantastic, și cred că mama nu le înflorea, este că acel director i-a spus să vină foarte devreme, pentru că în cursul zilei bolșevicii vor prelua puterea. Carevasăzică, înaltul funcționar de la Interne știa că venise momentul prăbușirii guvernului său. În dimineața următoare, mama s-a dus, împreună cu sora ei mai mică, nemăritată, dar care avea cam 28-29 de ani, să-și ridice pașapoartele. Asta e o poveste pe care mama mi-a spus-o de multe ori, pentru a mă învăța pe mine, copil, să spun întotdeauna adevărul. La hotel îi lăsaseră pe fratele bolnav, pe tânăra guvernantă elvețiancă și pe cei doi copii. Cele două surori trec Neva și se duc să ridice pașapoartele. Când ies de la minister și vor să treacă râul înapoi, toate podurile sunt ocupate de soldați bolșevici, care le barează drumul cu baionetele. Mama, să înnebunească! Și te gândești că s-ar fi putut întâmpla ca în romanul lui Boris Pasternak, *Doctor Jivago*, să rămânem separați noi, copiii, de părinți. Atunci, de-a lungul Nevei, mama vede umblând înaintea ei un ofițer. Aleargă după el, îl apucă de mânecă și îi vorbește pe franțuzește, rugându-l să o ajute să treacă podul, fiindcă are copiii dincolo. Ofițerul se întoarce la ea și, puțin răstit, o întreabă dacă e franțuzoaică. Și atunci, mama s-a întrebat pentru o clipă ce trebuie să răspundă. Să spună adevărul, sau să mintă? Francezii sunt doar marii aliați ai rușilor. Dar

în momentele grave, spunea ea, trebuie să spui întotdeauna numai adevărul. Așa că i-a răspuns ofițerului: „Nu, domnule, sunt româncă." Atunci, ofițerul se îmblânzește: „Ei, săracii români, noi i-am atras în război! Dar, doamnă, eu nu mai am nici o autoritate asupra soldaților!" Mama l-a rugat, totuși: „Da, domnule, dar le vorbiți limba! Spuneți-le că sunt străină și că am copiii dincolo." Ofițerul se întoarce și începe să parlamenteze cu pichetul de ostași roșii de la pod, explicându-le situația. Și, cum rușii sunt foarte sensibili când vine vorba de copii, le-au dat drumul să treacă. De partea cealaltă a podului le aștepta cu birja, bărbatul femeii de serviciu de la etajul unde eram cazați și care a dus toată familia la gară, de unde am luat ultimul tren către Helsinki, Finlanda fiind deja independentă de câteva luni. Din Finlanda am trecut în Suedia, apoi în Norvegia, de acolo, cu vaporul însoțit de torpilor, până în Scoția, marea fiind colindată de submarinele germane. Din Anglia a ajuns mama, cu noi toți, în Franța, unde socrul ei și bunicul meu, Trandafir Djuvara, era refugiat la Le Havre, împreună cu Curtea Belgiei, pe lângă care el era ministrul plenipotențiar al României. După moartea tatei, mama a mai rămas aproape trei ani împreună cu bunicul, până ne-am întors la București, în 1920.

Miezul cuvintelor

— *În acești primi ani, ați crescut cu guvernantă.*

— Da. Prima, cum ți-am spus, era o tânără elvețiancă, cu care vorbeam germana. Nu știu când ne-a părăsit. Dar eu, la patru ani, vorbeam trei limbi: româna, franceza și germana. Acum nu mai știu germana. Îmi dau seama însă ce important este ca un copil să vorbească cel puțin două limbi, de mic. Când înveți a doua limbă ca om deja format, ți-e mult mai greu. Micii africani pe care i-am întâlnit în timpul lungii mele șederi în Niger învățau într-un mod extraordinar de rapid toate limbile, fiindcă la ei, fiind atât de amestecate etniile, se vorbeau foarte multe limbi. Fiecare copil vorbea, de mic, două-trei limbi africane. Pe urmă, la școală învăța franceza și la liceu engleza, germana sau spaniola. Și la urmă, când era trimis la studii, să zicem în România, se întorcea după patru ani vorbind ca un român.

— *Nu credeți că măcar istoricii și filologii ar trebui să studieze, în continuare, și limbile clasice?*

— Sigur. Și nu numai ei. Cred că e păcat dacă la liceu se părăsește studiul serios al latinei. Este un prilej de

formare intelectuală să observi felul în care au construit ei limba, pentru că e foarte diferit de cel al construcției noastre moderne, atât al francezei, cât și al românei. E un exercițiu mintal pe care eu îl consider foarte folositor, pe lângă faptul că ne învață radicalul multor cuvinte pe care le folosim curent. Îmi plac teribil etimologiile, fiindcă explică multe lucruri. De cele mai multe ori pronunțăm cuvintele fără să le mai percepem miezul inițial. Eu liceul l-am făcut în Franța și acolo se făcea latină chiar din primul an, așa că am fost oarecum retrogradat, fiindcă făcusem prima clasă de liceu în România. Geografia, zoologia și celelalte materii corespundeau cu ce făcusem în țară. Doar cu latina eram în urmă. Pe urmă am sărit un an, ca să mă regăsesc cu colegii de aceeași vârstă cu mine.

D'Artagnan

— Ce jocuri vă pasionau în copilărie? Aveau vreo legătură cu pasiunea ulterioară pentru istorie?

— Cred că da. Deja de la vreo zece ani eram cufundat în cărți de istorie. Pentru istoria românilor aveam cartea lui Tocilescu, iar pentru istoria Franței, o carte care semăna cu cele pe care le scot eu acum la Humanitas, cu multe imagini. Îmi amintesc că pe copertă era desenată Jeanne d'Arc, cu drapelul Franței. De când am început să citesc am fost pasionat de istorie, asta e clar. Și jocurile erau, într-un fel, legate tot de istorie. Parcă mă văd trecând înot Prahova, împreună cu fratele meu și cu vărul nostru, Robert de Reineck, care era mai mare decât mine cu patru ani și care a dispărut, săracul, pe front la Stalingrad. De altfel, era să ne înecăm; ne credeam cei trei muschetari. Noi nu știam, pe vremea aceea, că cei trei muschetari erau... patru. Culmea e că eu eram d'Artagnan! Aveam deja înclinații istorice și romantice. Am citit și multe romane istorice, scrise de doi francezi din Lorena, Erckmann și Chatrian, care nu mai sunt la modă și care scriau despre epoca napo-

leoniană, despre drama pierderii Alsaciei de către Franța, în 1870. Nu mai vorbesc de romanele lui Dumas. Pe la 13-14 ani am ajuns și la *Cei trei muschetari* și cred că în viața mea nu am citit o carte cu mai multă pasiune. În franceză citeam cu mare lejeritate, pentru că am învățat-o concomitent, dacă nu chiar înaintea românei. Primii ani de viață mi-i petrecusem în țări de limbă franceză, iar bunicul meu era chiar supărat din cauză că, la început, vorbeam mai bine franceza decât româna.

— Ce personalități ale epocii vă intrau în casă?

— De fapt, noi nu prea mai aveam casă, eram complet sărăciți. Mama avea impresia că decăzuse, că nu-și mai putea ține rangul. Noi nu prea primeam lume acasă, dar mergeam în vizite. De pildă, de două ori pe săptămână ne duceam în casa lui Vintilă Brătianu, pentru că la el se țineau un fel de lecții. Într-una dintre zile erau lecții de gimnastică, iar în cealaltă lecții de dans. De la șase-șapte ani, eu am început să dansez charleston. Pasiunea pentru dans m-a însoțit, de altfel, toată viața. Copil fiind, am întâlnit personalități ca I.G. Duca, Vintilă Brătianu (Brătienii și Djuvărești erau prieteni încă de la *pașopt*; Florica, fiica lui Trandafir Djuvara, unchiul bunicului meu, fusese chiar botezată de bătrânul Ion Brătianu), Argetoianu. Mama le cunoștea în general pe nevestele acestor domni din familie și din societate. Soția lui Vintilă Brătianu era născută Stolojan, ca fiică a politicianului liberal Anastase Stolojan, care a fost ministru sub Brătieni. Ea avea o soră măritată cu Radu

(Lică) Florescu, care era cam flecar, dar foarte spiritual. De la el au rămas câteva picante răutăți. Când a fost vorba odată că un ministru, Manolescu-Strunga, ar fi făcut niște matrapazlâcuri cu exporturi de struguri, Florescu îl rebotezase Strugurescu-Manolunga. Mama lui Lică Florescu era născută Linche (Lenș), iar unchiul nostru, Costică Alexandrescu, era văr primar cu Lică Florescu.

Școlar la Sinaia

— *Clasele primare unde le-ați făcut?*

— La Sinaia.

— *Vă amintiți vreo figură de profesor?*

— Foarte drăguți și cumsecade erau! Mi-aduc aminte de învățătorii de la școala primară, care era foarte bine clădită, înaltă, spațioasă, probabil fiindcă acolo era și un palat regal. Mai este în picioare și astăzi. De acolo am amintiri foarte simpatice. Nu mai țin minte cum îl chema pe cel mai vârstnic dintre învățători, care cam era dat la o parte, din cauză că fusese filogerman în timpul războiului și, după 1918, cei care colaboraseră cu nemții sau fuseseră membri în partidul lui Marghiloman au fost imediat dați la o parte și considerați un fel de trădători. Îmi aduc aminte cum, copil fiind, îl vedeam nițel adus de spate pe acel om, care era, se pare, cel mai savant dintre cei patru învățători de acolo. Pe un altul, care mi-a fost învățător timp de trei ani, îl chema domnul Jianu. Un om foarte drăguț și civilizat. Era necăsătorit și îmi aduc aminte că mama încercase să îi găsească pe cineva, o doamnă mai trecută, de la București, dar nu

s-a făcut nimic. Mai erau încă doi, care erau cumnați. Domnul Ionescu, căruia îi plăcea să facă jocuri de cuvinte, și cumnata lui, doamna Săndulescu, al cărei fiu a fost cel mai bun prieten al meu din copilărie. Nu știu ce s-o mai fi făcut Valentin Săndulescu. Nu ne-am mai întâlnit.

— *Dar cum de locuiați la Sinaia?*

— Părăsind Bucureștii, ne-am mutat la Sinaia, după ce mama a vândut o casă mică, din Fundătura Doctor Sergiu, din cartierul Buzești, care era destul de periferic pentru Bucureștiul acelei vremi, prost pavat și care nu ne dădea deloc impresia că am fi avut o casă bogată. Mama cumpărase casa aceea cu banii obținuți pe o bucată de pământ din moșia Grădiștenilor din Dobrogea; ce mai rămăsese din ea, pentru că fusese expropriată în proporție de cel puțin 80 %. Bunicul meu, bătrânul general Grădișteanu, murise înainte și copiii, cei cinci moștenitori ai lui, nu s-au ocupat nici unul de moșia aceea, care a fost arendată. Iar la marea expropriere de după Primul Război Mondial s-a ținut seama dacă proprietarul se ocupa personal de moșie sau dacă era absenteist. Se mai ținea seama și de densitatea populației. În zonele cu mai multă populație, s-a expropriat mai mult. În Dobrogea, populația nu era chiar așa de deasă, dar ne-au luat foarte mult. Bunicul avea 5 000 de pogoane, cumpărate probabil relativ ieftin, imediat după 1878, vânzând o moșie strămoșească mai mică. După expropriere, i-a mai rămas fiecăruia dintre cei cinci moștenitori doar câte 100 de pogoane. Ce să fi făcut mama cu 100 de pogoane, adică vreo 50 de hectare, aflate la sute de kilometri distanță de București? Erau foarte greu de controlat. Așa că le-a vândut și a cumpărat căsuța din Buzești. Numai că fratele meu s-a îmbolnăvit de plămâni, când avea 10-11 ani, și a stat vreo câteva luni întins pe șezlong, undeva la Câmpina. Doctorii ne-au recomandat să ne mutăm la munte. Mama a vândut casa și de-atunci am tot locuit iarna la Sinaia, cu chirie, în fiecare an într-o altă vilă, din ce în ce mai mică. Lucrurile nu mergeau deloc spre bine din punct de vedere financiar.

— *Ați resimțit mutarea la Sinaia ca pe o ruptură?*

— Aveam totuși opt ani, nu m-a șocat. Pe urmă, la Sinaia era frumos. Cum era să nu-mi placă? Iarna făceam schi. Am început să schiez de la opt ani și mergeam la școală pe schiuri, chiar și mai târziu, în primul an de liceu, pe care l-am făcut tot la Sinaia. Liceul era ceva mai jos, pe strada Cuza, și noi locuiam sus, pe Furnica. Așa că la școală mergeam ori cu sania, ori cu schiurile. Am foarte bune amintiri de la Sinaia.

— *Care era și un centru al lumii elegante.*

— Da, asta mai mult vara. Numai că noi, vara, nu stăteam acolo. De îndată ce venea vacanța de vară plecam la țară, la moșiile altora. Primăvara făceam însă multe plimbări prin munți.

Iarna, Sinaia era deșartă. Nu mai rămâneau decât îngrijitorii și câțiva funcționari, un judecător, un medic.

Sinaia nu era deloc echipată pentru schi și oamenii se duceau mai curând la Predeal și la Brașov. De altfel, Sinaia nici nu este favorabil plasată pentru schi, fiindcă bate mult prea tare vântul.

La Sinaia am stat patru ani, până când, cred că în parte și din motive financiare, am părăsit România. Sărăceam din ce în ce mai mult și a venit și criza cea mare din Statele Unite, care s-a răsfrânt și asupra noastră. Din moșioara pe care o moștenisem din partea bunicii mele paterne nu se putea trăi. Erau acolo doar 40 de hectare și pentru fratele meu, și pentru mine.

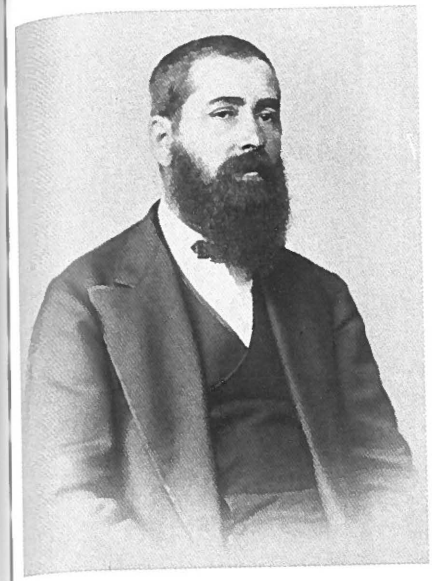

Străbunicul Gheorghe (Iorgu) Djuvara, agricultor, tatăl lui Trandafir și Alexandru, care au ajuns diplomați.

Alexandru Djuvara într-o discuție cu regele Carol I pe vremea în care era ministrul de externe al României (1910–1911).

Lelia, soția bunicului Trandafir Djuvara. Portret *en pied* de George Demetrescu Mirea expus la Salonul de la Paris din 1880.

Toate imaginile reproduse în acest volum provin, dacă nu s-a specificat altfel, din colecția Neagu Djuvara.

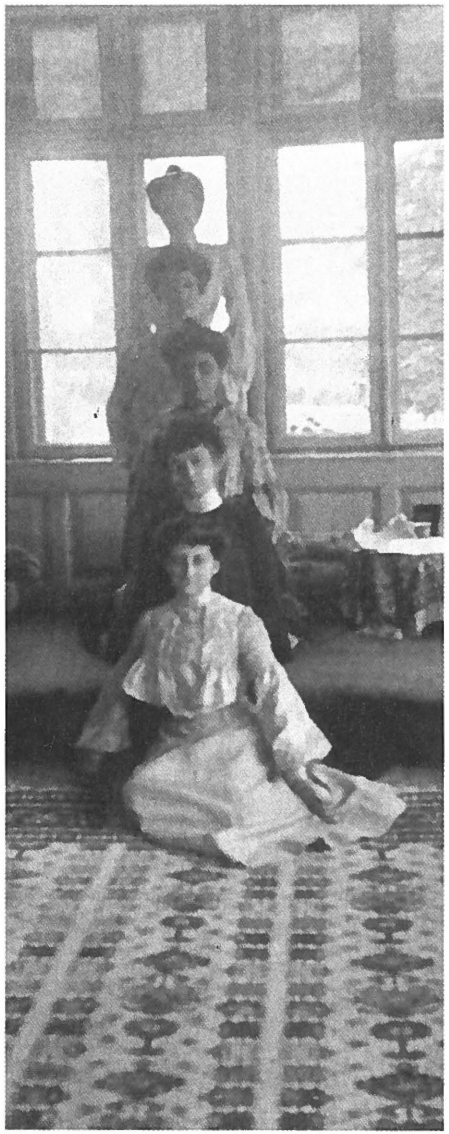

Cele patru surori Grădișteanu, Constanța, Adelaida-Ana (Nyka), Ecaterina (Tinca), mama lui Neagu Djuvara, Ioana (Jeanne), fiicele generalului Nicolae Grădișteanu, împreună cu una dintre verișoarele lor, Marie-Jeanne, pozând pe terasa închisă a conacului de la Găești (în jurul anului 1900).

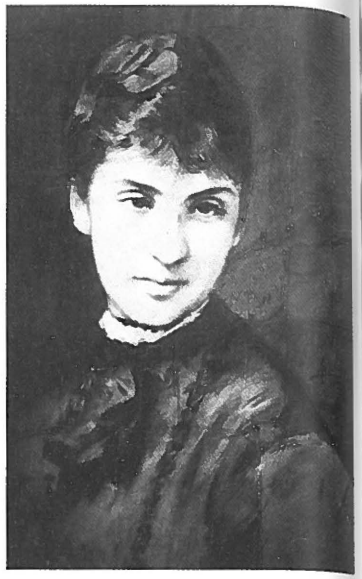

Smaranda Olănescu, fiica lui Pană Olănescu și a Mariei Ghica, bunica maternă a lui Neagu Djuvara. Jos, soțul ei, Nicolae Grădișteanu. Portrete executate în cărbune, de I. Băiculescu, 1890.

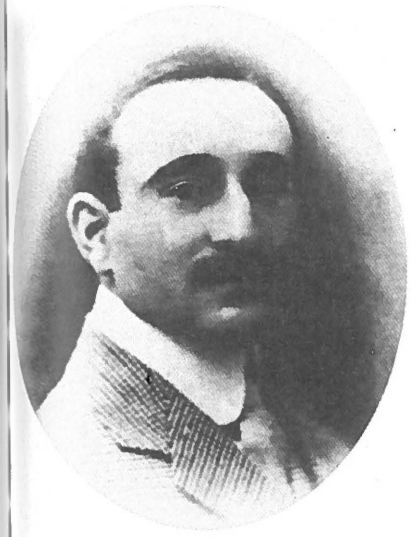

Inginerul Marcel Djuvara în 1913, anul căsătoriei cu Ecaterina (Tinca) Grădișteanu.

Ecaterina Grădișteanu. Fotografie făcută la București, în 1913.

Marcel și Ecaterina Djuvara în timpul călătoriei lor de nuntă, prin 1914.

Tante Nyka, mătușa lui Neagu Djuvara. Portret fotografic executat în orășelul francez La Bourboule, în 1910, la vreo cinci ani de la căsătoria sa cu Constantin Alexandrescu, descendentul bogat al unor boieri de rang mai mic.

Neagu Djuvara, în costum de călărie, între tante Jeanne, mătușa de care s-a simțit cel mai aproape, și unchiul Constantin Mavrocordat, în fața conacului de la Găești (1932).

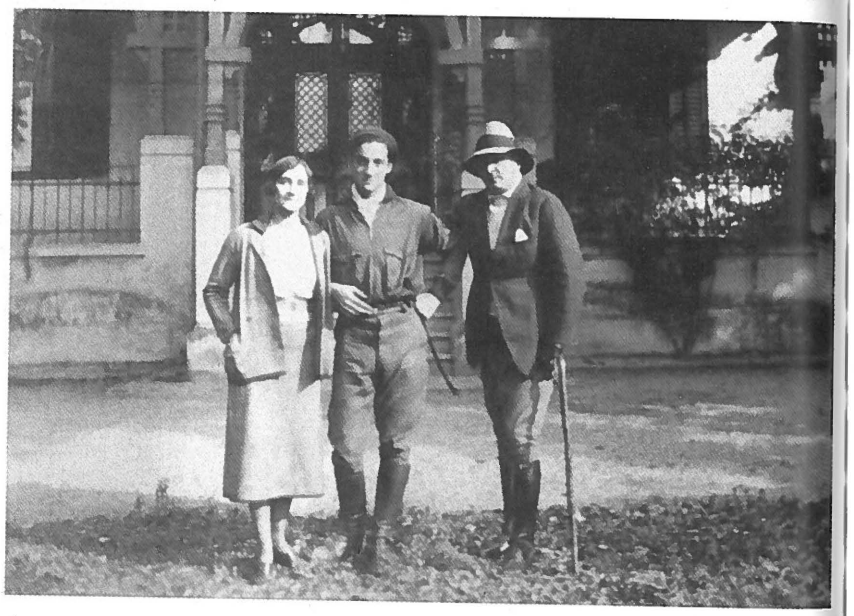

Răzvan și Neagu Djuvara, cu bunicul lor patern, Trandafir Djuvara, la Bruxelles, în 1919.

Regele și regina Greciei, George II și Elisabeta de România, fiica regelui Ferdinand și a reginei Maria, în 1924, la Atena, imediat după ce fuseseră detronați de republicani. În dreapta, personajul cu monoclu este chiar Trandafir Djuvara, însărcinat de guvernul român să-i preia sub protecția sa pe cei doi foști suverani.

Răzvan și Neagu Djuvara, elevi de liceu, alături de mama lor, în fața vilei de la Sinaia în care locuiau în 1927.

Paris, 3 iulie 1937. Neagu și France primind taina cununiei de la Monseniorul Vladimir Ghika.

24 octombrie 2011. Cu Jean Delumeau, în ziua în care marele istoric francez a primit titlul de doctor honoris causa din partea Universității din București. Fotografie de Ștefan Gologăneanu, din colecția Filip-Lucian Iorga.

24 octombrie 2011. Cu Filip-Lucian Iorga, la Facultatea de Istorie a Universității din București. Fotografie de Ștefan Gologăneanu, din colecția Filip-Lucian Iorga.

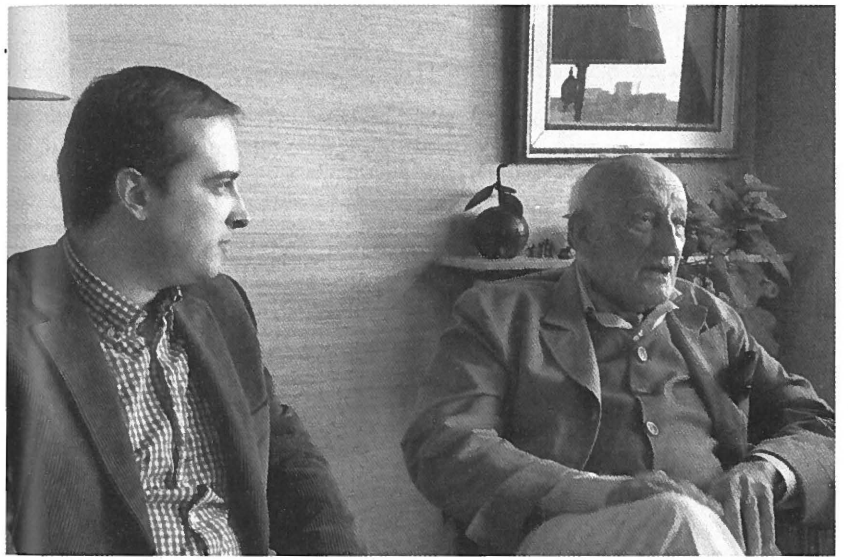

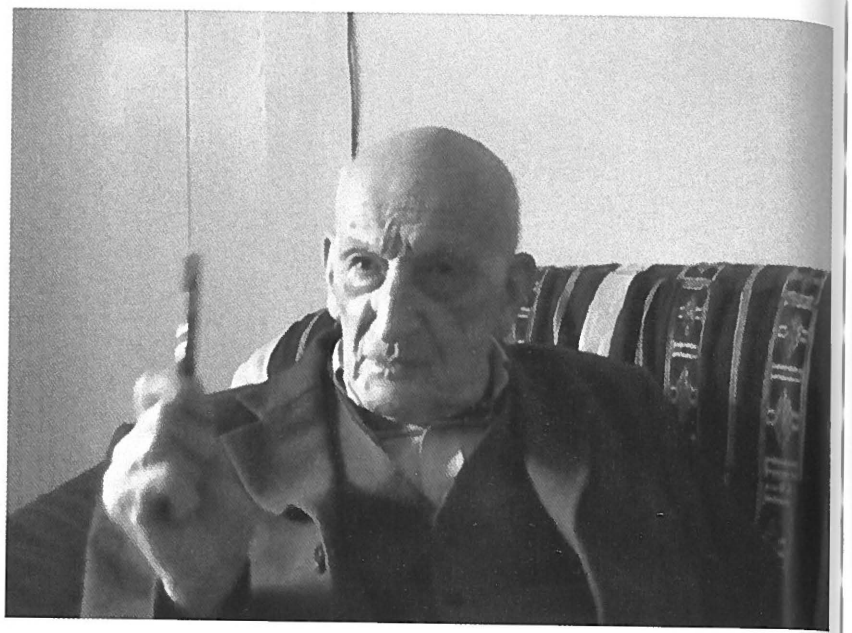

13 februarie 2014. Neagu Djuvara vorbind într-un interviu despre apariția ediției în limba engleză a volumului *Scurtă istorie ilustrată a românilor*. (Stop-cadru din înregistrarea video care poate fi urmărită pe Internet: pagina de Facebook a Editurii Humanitas, HotNews și YouTube.)

Coleg cu capetele încoronate

— *Unde v-ați continuat studiile?*

— Bunicul meu, deși era foarte zgârcit, a hotărât să-mi plătească mie liceul, dacă mă duc în Franța. În generația mea, deja nu mai era obiceiul plecării în străinătate la studii. Dar cum eram orfan de război și nu aveam avere, mama s-a gândit că așa o să ne fie mai ușor, locuind într-o cameră de hotel și cu noi doi interni la liceu. Pentru fratele meu a găsit tot o bursă de familie. Și așa am plecat în Franța și am început liceul francez la Nisa, pentru că bunicul mergea acolo cam patru luni pe an, din cauza reumatismului. Primele luni a fost greu. Bineînțeles că mă simțeam străin, deși mama, săraca, a venit și a locuit câteva luni aproape de noi, într-o cameră de hotel, unde stăteam împreună noaptea de sâmbătă spre duminică, pentru a ieși puțin din internat. În rest, în cursul săptămânii, ea venea mai totdeauna după-amiezile, în timpul recreației, să ne aducă prăjiturele. În definitiv, nici nu știu dacă era bună prezența mamei în același oraș. E mai bine, în fond, să suferi o lună, două, trei, până te înveți cu singurătatea. Contactul permanent

accentua tristețea nopților dormite la internat. Toată viața mea am resimțit negativ acel an și jumătate. Pe urmă am fost bolnav și, la sfârșitul anului al doilea, mama m-a scos din internat. Am rămas doar semiintern, adică doar la prânz stăteam la liceu. Răzvan, săracul, a rămas intern.

La liceu am avut o grămadă de colegi de clasă sau de dormitor destul de ieșiți din comun. De exemplu, ultimul rege al Afghanistanului, Zaher Șah, a fost în clasă cu fratele meu și l-am cunoscut foarte bine. Pe vremea aceea i se spunea Zaher Khan, era fiul regelui de atunci al Afghanistanului, Mohammad Nadir Șah, și se știa că el va moșteni tronul. Era un tip foarte vesel. Zeci de ani am păstrat o fotografie a lui cu fratele meu, amândoi râzând și având pe ei șorțurile acelea murdare de școlari. Îmi pare foarte rău că, la fel ca multe alte lucruri, și această fotografie s-a pierdut. Am fost coleg și cu un nepot al ultimului sultan al Imperiului Otoman. Îl chema Osman, era înalt și obez și noi îi spuneam „Pahidermul". Tot acolo erau și fiii regelui de atunci al Cambodgiei, Sisowath Monivong: Sisowath Monireth, care era coleg cu fratele meu și care a fost prim-ministru al țării în 1945-1946, și Sisowath Monipong, coleg de clasă cu mine, care era mai negricios și cam tăcut și care a fost ministru al educației în guvernul fratelui său, iar apoi prim-ministru, la rândul lui, în 1950-1951. Cambodgia avea un sistem interesant și complicat de transmitere a tronului: existau mai multe ramuri ale familiei regale,

care domneau pe rând. Atunci era rândul ramurii Sisowath, dar, la un moment dat, francezii au modificat ordinea, fiindcă au avut impresia că acești Sisowath nu erau destul de fideli Franței, și l-au susținut pe Norodom Sihanouk. Acesta făcea parte, prin tatăl său, din ramura Norodom și, prin mama sa, care era fiica regelui Monivong, din ramura Sisowath. Mulți membri ai dinastiei cambodgiene au fost omorâți în timpul acelei bestii de Pol Pot, care și-a ucis o treime din propriul popor. Ce e mai grav este că Pol Pot, ca și albanezul Enver Hodja au fost școliți în Franța. Să știi că, din păcate, Franța a fost o pepinieră de revoluționari sălbatici. Totul pornește de la Revoluția Franceză și nu s-a sfârșit nici acum. Și în momentul de față, comuniștii francezi sunt unii dintre cei mai tâmpiți din lume. În tot cazul, Franța are câteva bube foarte grave. Ei suferă și de un fel de încăpățânare intelectuală foarte păguboasă. Se consideră cei mai deștepți din lume și nu vor să iasă din anumite șabloane pe care și le-au construit ei înșiși. Dar să nu-i bârfim prea tare pe prietenii noștri.

Întotdeauna ai încredere în ai tăi

— Să înțeleg că nici mutarea în Franța nu a fost un șoc de nedepășit. Mai ales că trăiați și în limba franceză.

— Nu mi-a fost prea greu, fiindcă vorbeam bine franțuzește; totuși, așa cum ți-am spus, la început am suferit destul de mult. La Nisa am stat patru ani. Apoi, fratele meu și-a trecut bacalaureatul și, cum el voia să urmeze medicina, iar la Nisa nu exista încă o universitate, ne-am mutat la Paris. Iar eu, în penultimul an de liceu, m-am trezit într-un liceu parizian foarte scorțos, pentru că directorul liceului de la Nisa se mutase acolo și mă știa ca pe un elev bun, premiant. Aici, cu totul altă atmosferă. De unde la Nisa era un fel de șleampăraie – eram cu toții îmbrăcați cu un fel de șorțuri de care ne ștergeam stilourile, iar tot șicul era să fii nițel zdrențuit –, la Paris totul era mult mai strict.

Apoi studiile universitare le-am făcut la Paris, luându-mi licența în istorie la Sorbona, în 1937, și doctoratul în drept, în 1940. Parisul e un oraș extraordinar, iar cea mai frumoasă arhitectură este cea din vechiul Paris. De pildă, cele mai frumoase locuințe de acolo

sunt acele *hôtels particuliers*, care sunt adevărate palate construite în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea. Din veacul al XIX-lea și mai cu seamă după Napoleon al III-lea, s-a stricat stilul de la Paris. Acum, majoritatea acestor palate pot fi întreținute, așa cum se întâmplă și la București cu casele frumoase din secolul trecut, doar de instituții, școli, ambasade. La Paris, toate ministerele, inclusiv reședința prim-ministrului, Hôtel Matignon, sunt foste locuințe private. Cred că în lumea întreagă nu găsești atâtea palate câte găsești la Paris. E ceva uluitor! Te și întrebi cum de aveau atâția bani acești aristocrați, de altfel mai puțin vechea nobilime de spadă, cât în special nobilimea de robă, care provenea din marea burghezie și din magistrați. Molière și Racine îi ironizează copios, dar ei au fost totuși stâlpii regatului Franței, timp de două-trei sute de ani. În cartea mea de filozofie a istoriei, *Civilizații și tipare istorice*, fac inventarul conducătorilor diverselor țări, de pildă cei ai Franței de secol XVIII, și este absolut impresionant să vezi cum toți sunt rude între ei. Revenim la problema elitelor politice. Lucrurile se modifică în timp, dar tiparele rămân, pentru că sunt universale. Întotdeauna ai încredere în ai tăi, lucru valabil și pentru Antichitate. Ia-i pe atenienii cei mai vestiți și ai să găsești legături de rudenie uimitoare. E în firea lucrurilor să fie așa.

— Ceea ce spunem aici s-ar putea să-i deranjeze pe adepții corectitudinii politice.

— Drept să-ți spun, acest curent mi se pare mai degrabă pueril. Dar sigur că, dacă scapă de sub control,

poate deveni și dăunător. Ei își închipuie că e nedrept să se întâmple ce spuneam mai devreme și că ar trebui ca unul care vine de la coarnele plugului să ajungă imediat prim-ministru. Nu e adevărat! Istoricește, așa ceva nu e posibil. Eu îi desfid să-mi găsească exemplul unui singur mare – atenție, am spus mare! – om politic, care să vină direct de la talpa țării. Rarisim. Poate, câteodată, vreunul care descinde din preoți de țară. Dar deja acesta reprezintă cu totul altceva, face parte din elita sătească.

Am fost orbit

— În tinerețe, ați fost sedus de extrema dreaptă. Ce ați spune cuiva care s-ar mai lăsa astăzi atras de extremism?

— Ar fi o lașitate din partea mea să nu recunosc că, în tinerețe, am fost simpatizant al Mișcării Legionare. De la 17 la 21 de ani am fost îmbătat, orbit de discursul acestei mișcări politice de extremă dreapta, care a atras în anii 1930 o sumedenie de intelectuali români remarcabili, ca Eliade, Cioran sau Noica. Am fost și eu contaminat de această ideologie stranie, care în realitate nu are mare legătură cu „dreapta", dacă ne gândim la dreapta clasică inventată de francezi, adică la dreapta conservatoare și regalistă care se opunea stângii republicane, apoi socialiste și, în cele din urmă, comuniste. Așa-zisa „extremă dreaptă" nu aparține dreptei clasice, latura conservatoare fiind secundară, la extremiștii de dreapta, față de elementele socialiste și egalitare. Este un amestec curios pe care termenul de „național-socialism" îl descrie, de fapt, foarte bine. La legionarii noștri exista și o foarte puternică latură de arhaism, care oferea iluzia revenirii la o vârstă de aur a lumii țărănești românești medievale.

Acest arhaism și puternica încărcătură religioasă a discursului lor ne-au îmbătat: până și numele mișcării conținea numele arhanghelului Mihail. Este îngrozitor când te gândești că în numele arhanghelului Mihail au fost comise crime abominabile. Legionarii m-au șocat încă de la început cu incredibila îmbinare de religiozitate intensă și politică făcută cu pistolul în mână. Am avut apoi șansa de a fi student în străinătate, ceea ce m-a ferit de înregimentarea propriu-zisă în mișcare. Ceea ce m-a dezgustat definitiv a fost asasinarea marelui istoric Nicolae Iorga, în 1940. În tot cazul, această experiență m-a vaccinat pentru totdeauna contra extremismelor și am mai avut și norocul ca, după trei ani de serviciu militar și cinci luni de război pe Frontul de Est, să mă angajez la Ministerul Afacerilor Străine și să-l cunosc pe Victor Rădulescu-Pogoneanu. Acesta a fost șeful meu direct și omul pe care l-am admirat cel mai mult în întreaga mea viață: un om încă foarte tânăr, avea abia 34 de ani, dar care era deja atins de o boală gravă, care îi producea o paralizie progresivă. Pentru a merge, se ajuta de două bastoane. Dar avea o inteligență, o voință și o maturitate a spiritului absolut extraordinare. Fusese la post în Statele Unite ale Americii și în mai multe țări din Europa Occidentală și era convins de rolul benefic al democrației și al parlamentarismului. Era un vizionar și în privința locului pe care aveau să-l ocupe Statele Unite în deceniile care urmau. Piki Pogoneanu mi-a inculcat dragostea pentru democrația autentică și pentru parlamentarism, dincolo de defectele inerente ale acestora.

Am fost obligați să șerpuim

— Se vorbește mult despre balcanism. Dar, în fond, ce este balcanismul?

— Mai întâi, trebuie căutată originea cuvântului. Lumea nu ia în considerație, în general, că terminologia este modernă. *Balkan*, pe turcește, înseamnă munte. Când veneai dinspre Constantinopol spre țările române, treceai peste munții Haemus, care taie Bulgaria în două și care au fost botezați, de turci, Balcani. Abia pe la mijlocul veacului al XIX-lea, un neamț preia numele acestor munți și îl extinde asupra întregii peninsule. Și abia după asta s-a împământenit adjectivul „balcanic" în Occident, din momentul în care situația a început să devină tulbure în peninsulă. Sud-estul european, din cauza ieșirii de sub dominația otomană și din cauza conflictelor dintre popoarele din zonă, a devenit un focar de instabilitate. Nimeni nu se înțelegea cu nimeni și fiecare stat tânăr din această zonă visa împlinirea idealului de mărime și unificare („Grecia Mare", „Bulgaria Mare", „Serbia Mare" etc.). Occidentalii, uitându-și propria istorie de lupte intestine duse pe motive teritoriale

sau religioase, au privit și încă mai privesc cu mare circumspecție această zonă a Europei, care intră în procesul de modernizare la câteva secole în urma Vestului. Există o vizibilă defazare, care începe chiar din vremea invaziilor barbare, de care ei au scăpat mult mai repede. Nici până astăzi nu am reușit să anulăm această distanță. Așa că occidentalilor li s-a imprimat faptul că dezordinea, murdăria, violența fac parte din specificul sud-estului european. Balcanismul a căpătat un sens foarte peiorativ.

— *Tocmai din această cauză, de când au început să se afirme ca națiune, românii au fugit de balcanism.*

— Intelectualii noștri au ținut, în general, să se distanțeze de balcanism. Culmea este că acest reflex supraviețuiește până astăzi. N-am să uit cum, într-unul dintre primii ani după revenirea mea în țară, după o conferință a venit la mine un domn, cu sufletul la gură, și m-a întrebat: „Nu-i așa, domnule profesor, că românii nu sunt în Balcani?" I-am răspuns că, din punct de vedere geografic, lucrurile se pot discuta. Putem spune că Peninsula Balcanică se întinde doar de la nordul Mării Adriatice până la Marea Neagră și se oprește la Dunăre. Așa am scăpa de Balcani, dar... numai geografic!

— *Așadar, geografia ne ajută, nu și istoria.*

— Istoricește vorbind, nu putem fugi de Balcani. Avem același trecut cu sârbii, bulgarii și ceilalți. Ne leagă, pe de o parte, ortodoxia și apartenența la cultura bizantină, pe de alta, faptul că ne-am aflat cu toții, atâta vreme, sub dominație turcească. Din acest amestec istoric s-au născut o mentalitate și un tip comun de moravuri.

— *Am avut, cumva, și o predispoziție pentru aceste moravuri?*

— Da, s-ar putea explica prin istorie această adaptabilitate dusă la extrem. Chiar dacă sunt unii care lansează aberații conform cărora noi am avea cel mai vechi stat din zonă, realitatea este că, din punct de vedere statal, suntem ultimii care ne-am constituit în niște formațiuni mai mult sau mai puțin independente. Desigur, nu trebuie să uităm că în Evul Mediu nimeni nu era complet independent. Pentru a fi considerat ca făcând parte dintr-o anumită comunitate, sistemul feudal te silea să aparții rețelei feudo-vasalice. Este clar că faptul că am fost vasalii regilor Ungariei sau ai Poloniei nu era ceva ieșit din comun și nu era deloc înjositor. Dimpotrivă, reprezenta o formă de integrare în Europa. Totuși, am apărut destul de târziu ca state și ne-am aflat mereu încleștați între state mai puternice, fie că erau ele Ungaria, Polonia, Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic sau cel Țarist. Această situație ne-a obligat ca, pe lângă episoadele de apărare eroică, să folosim foarte mult și diplomația, ceea ce a făcut să fim considerați de multe ori ca fiind... în două luntri. Am fost obligați să șerpuim: iată un factor favorizant pentru asimilarea balcanismului. Până și în ultimele două războaie mondiale am fost așa. Și de aceea suntem încă relativ prost văzuți în exterior.

„Măi, ce uoț *ești!“*

— *Care ar fi câteva caracteristici ale balcanicului, adică... și ale noastre?*

— Nu suntem foarte scrupuloși în problemele legate de cinste. Eu cred că limba română este una dintre puținele limbi ale lumii, dacă nu singura, în care cuvântul „hoț“ poate fi un fel de mângâiere, de laudă, de dezmierdare. Nu spunem noi copiilor „Măi, ce hoț ești“!? E o mare calitate, la noi, să fii hoț (a se citi *uoț*): înseamnă că ești isteț și știi să te descurci în viață. E groaznic atunci când hoția devine o calitate. Pe urmă, mai e problema murdăriei endemice. Murdăria trotuarelor, faptul că se aruncă totul pe jos, ambalajele, cojile de banană, pachetele de țigări.

— *Parcă ar fi un gest sfidător, de marcare a teritoriului.*

— Da, ca la câței. În tot cazul, impresia pe care i-o lasă unui occidental o vizită la București este destul de nefavorabilă. Am adus, de exemplu, o prietenă franțuzoaică și a fost șocată de murdăria trotuarului, de faptul că se scuipă pe jos, lucru foarte periculos pentru sănătatea populației, de țipetele de pe stradă și de înjurături.

Te urci într-un tramvai și, dacă e puțină înghesuială, încep urletele. Se țipă și împotriva controlorilor, de parcă ei ar fi vinovați că nu ți-ai luat tu bilet.

— *Multe dintre trăsăturile negative ale balcanismului au înflorit în timpul deceniilor de comunism.*

— Așa este. Înainte erau mai moi, mai inofensive. În timpul comuniștilor, să furi a devenit un mod de a fi. Oamenii cărora li se luaseră pământurile la CAP (așa-zisele cooperative agricole de producție) considerau normal să se ducă noaptea pe câmp și să ia ce aveau nevoie. Sistemul comunist a fost bazat pe furt. Iar acest obicei s-a imprimat foarte adânc și de aceea nu mai putem scăpa de pacostea corupției generalizate, care ne sărăcește și ne face de râsul Europei.

— *Credeți că ar trebui să ne dezbărăm de balcanism?*

— Îmi doresc să ne desprindem de el. Cu vremea, însuși termenul își va pierde, cred, din semnificație. Sunt multe cuvinte pe care timpul le tocește. Ne vom elibera de balcanisme după una sau două generații, nu într-un an sau doi. Trebuie să se instituie amenzi usturătoare pentru aruncarea gunoiului pe stradă și trebuie să se instaleze mai multe coșuri de gunoi. Cu lucruri de genul ăsta trebuie început. Pe urmă, trebuie făcută educație. Și asta nu e ușor deloc.

— *Lepădând straiele balcanice, pierdem ceva?*

— Da, poate că pierdem o anumită înclinare către poezie, către lenevia contemplativă, către un trai mai tihnit, mai relaxat, lipsit de acea isterie a muncii. Nu

știu dacă e bine să lăsăm în urmă această dulceață a vieții, dar e clar că lumea modernă spre care ne îndreptăm îți cere, în schimbul avantajelor indiscutabile, o muncă de câine, fără de care nu poți trăi decent.

Trecutul se schimbă, nu e mort

— Scrieți într-una dintre cărțile dumneavoastră că trecutul se schimbă. Putem spune că trecutul nu e niciodată definitiv, că se transformă și în funcție de felul în care noi înșine îl privim?

— În *Există istorie adevărată?* am preluat formula lui Einstein și am încercat să o aplic studiului istoriei. Relativitate generalizată, adică nimic nu e fix și totul se află în permanentă legătură cu alți factori. Istoria nu poate fi niciodată fixată. Unii istorici își întemeiază teoria relativității istoriei pe faptul că un om nu poate judeca decât în felul în care a fost educat să o facă și în conformitate cu propria experiență de viață; omul este rezultatul mediului în care a trăit și, având aceste date, își construiește propria istorie. În plus, tehnicile istorice se modifică și interesele se deplasează. De exemplu, până în secolul al XIX-lea, interesul era aproape exclusiv îndreptat către istoria evenimențială, către politic și către indivizii care au făcut istoria. Pe urmă, marxismul aduce în prim-plan economicul. În ultimul timp, preocupările istoricilor se îndreaptă preponderent către

istoria culturii, a ideilor, a mentalităților. Eu însă merg mai departe, cu ideea că trecutul se schimbă, nu e mort.

Istoria scrisă este întotdeauna ceva artificial, pentru că ceea ce există în realitate sunt trăirile individuale. În momentul de față, suntem șapte miliarde de indivizi pe Pământ, fiecare cu viața lui fizică și intelectuală, fiecare cu propria lui istorie. Acesta este primul fel de istorie. Dar ce va rămâne din aceste șapte miliarde de istorii? Chiar și în viitorul apropiat, peste douăzeci sau treizeci de ani, ceea ce se va scrie se va baza pe o selecție foarte restrânsă, așadar pe vestigii care bineînțeles că pentru epoca noastră, care beneficiază de presa scrisă, de radio, de televiziune și de Internet, sunt infinit mai numeroase decât cele care ne-au rămas de la civilizațiile antice. Istoriografia rezumă și interpretează miliardele de trăiri individuale și nu este, desigur, același lucru cu ceea ce s-a trăit efectiv; este doar o încercare de sintetizare, de explicare a lucrurilor și, nu în ultimul rând, de încărcare cu sens. Istoria este mereu nouă, mereu proaspătă, pentru că acela care o scrie astăzi interpretează relicvele trecutului și construiește din ele edificiul istoriei. Pe aceste vestigii, pe aceste rămășițe, care sunt infinit mai puține decât multitudinea trăirilor individuale, se bazează de fapt istoria scrisă. Iar aceste vestigii sunt foarte neregulate. Vorbind de civilizațiile Antichității orientale, de exemplu, avem multe vestigii din Egipt, care a avut norocul unei clime uscate și al scrierilor pe piatră, și foarte puține de la civilizații la fel de

înfloritoare, cum ar fi cea mesopotamiană, de la care mai avem doar urme ale scrierii, sau cea a Indusului, de la care nu mai avem decât câteva rămășițe. Vestigiile sunt tot ceea ce avem noi, istoricii. Ele sunt materia noastră primă. Se descoperă neîncetat vestigii ale trecutului, dar sunt multe altele care dispar, odată cu fiecare generație, fie că e vorba de istorie orală sau de urme materiale, mai ales atunci când oamenii se confruntă cu războaie sau cu dezastre naturale. Așa că acel edificiu al istoriei despre care vorbeam este fatalmente diferit pentru fiecare generație. Nu există istorie definitivă, există doar teorii, iar istoricii pot găsi întotdeauna explicații noi pentru fapte istorice care au fost deja interpretate în repetate rânduri. Nu numai cantitatea și calitatea vestigiilor cu care lucrează istoricul se modifică de la o generație la alta, ci mai ales felul în care înțelegem trecutul.

Reinventarea trecutului

— *V-ați gândit că și propria dumneavoastră viziune asupra trecutului nu este decât una dintre teorii, deloc definitivă?*

— Teoria mea este, desigur, într-un fel, o reinventare a trecutului. Sunt conștient de asta. Dar, cum întreaga istorie este de fapt o reconstrucție, îmi permit și eu să încerc.

— *Istoricul alege dintre vestigiile trecutului pe acelea care îi servesc la ridicarea propriului edificiu. În ce măsură putem ști dacă alegerile sale sunt legitime sau nu?*

— Nu cred să existe criterii valabile pentru o astfel de judecată. Rezultatul este foarte simplu și destul de trist: nu există istorie definitivă, deci nu există nici istoric definitiv. Există doar istorici care au avut talent. În cele din urmă, ești citit pentru talentul tău. *Istoria lui Carol al XII-lea* a lui Voltaire va fi citită în continuare. La fel, unele dintre cărțile lui Michelet, în ciuda gravelor deformări pe care le aduce Revoluției Franceze. Vor fi cu siguranță citite în continuare, ca literatură. E

destul de trist că eu nu voi rămâne în posteritate ca istoric român. Sunt deja condamnat de unii dintre contemporanii mei, aceia care se consideră istorici „de meserie", ca un „venerabil amator de istorie". Voi rămâne poate, în memoria unora dintre cititori, doar pentru câteva fraze bine scrise. Ceea ce nu e chiar cel mai rău lucru. Voltaire însuși e un admirabil amator de istorie și totuși este primul care scrie o istorie modernă. Dar cel mai amuzant este că Mommsen, uriașul istoric al Romei antice, nu avea studii de istorie, ci de drept. Îl impresionase atât de tare dreptul roman, încât și-a dorit să cunoască mai bine poporul care crease acel monument care a traversat secolele. Așa a devenit Mommsen istoric al Romei. Iar cel mai mare amator de istorie este Tucidide însuși, părintele „istoriei științifice". Un comandant militar exilat care a vrut să priceapă evenimentele care se petreceau în timpul vieții lui. A stat de vorbă cu luptători din ambele tabere și a scris o istorie minunată, de o inteligență și o finețe psihologică formidabile. Prin talentul lui de istoric, Tucidide a „inventat" Războiul Peloponesiac.

Metoda emoției

— Pentru a explica trecutul, are nevoie istoricul și de emoție?

— În ceea ce mă privește, mă interesează o anumită epocă, un anumit eveniment sau un anumit personaj pentru că „mi-au făcut cu ochiul" dinainte. Cred că istoricii de valoare sunt aceia care își pot folosi și emoția pentru a înțelege faptele și oamenii din trecut. Emoția îți permite să intri în pielea personajelor istorice, pentru a le descrie. Inima istoricului trebuie să bată în același ritm cu aceea a personajului studiat. Din momentul în care simt o emoție, cred că pot reda mai bine ceea ce s-a întâmplat în trecut. Emoția apare la contactul cu un document, cu un lucru pe care-l vezi. Îmi amintesc emoția pe care am simțit-o, de multe ori în viața mea, văzând lucruri. De exemplu, eram tânăr căsătorit și mă aflam în nordul Italiei, pe Isola dei Pescatori, vecină cu Isola Bella, unde se găsește palatul familiei Borromeo. Am vizitat palatul și la etaj am intrat într-o cameră mare, în care se aflau biroul și manuscrisele sfântului Carlo Borromeo. Am vibrat atingând lucrurile

lui, văzând scrisul și pana acestui mare om care a trăit acum 400 de ani.

— Ce e preferabil pentru un istoric: stricta specializare sau spiritul de tip renascentist?

— Nu e nevoie să reflectez prea mult pentru a răspunde. Sunt în favoarea celei de-a doua formule. Specializarea nu poate da decât un cercetător valabil care oferă material pentru adevăratul istoric, care vine după el. Adevăratul istoric nu poate fi decât un om al Renașterii, cu o cultură cât mai întinsă, care știe să descifreze texte vechi, care cunoaște patru sau cinci limbi. Din acest punct de vedere, îmi dau seama cât de multe îmi lipsesc, pentru că nu cunosc suficient de bine literaturile engleză și germană și pentru că am citit marea literatură rusă doar în traduceri franțuzești. Totuși, am încercat să am o bună cunoaștere asupra Antichității grecești și romane și am făcut efortul de a învăța sârbo-croata, pentru a avea un prim contact cu cultura țărilor slave. Cu toate acestea, îmi dau seama că, față de ce arsenal ar trebui să posede un istoric, sunt aproape un invalid. Din păcate, alții sunt și mai invalizi decât mine...

Alexandru Macedon contra lui Fernand Braudel

— *Personalități, oameni obișnuiți sau structuri în prim-planul istoriei?*

— Cred că mă simt mai aproape de istoria tradițională decât de școala lui Braudel. Desigur că nu trebuie să faci abstracție de structuri, dar ele nu funcționează singure și nu pot explica totul. Tot oamenii, tot personalitățile excepționale reușesc să determine schimbările radicale de direcție. Metafora lui Braudel, cu valurile de suprafață care reprezintă personalitățile istorice și evenimentele și curenții de adâncime care reprezintă durata lungă și marile curente ale istoriei, este foarte expresivă. Dar nu este în totalitate valabilă pentru istoria umanității. Probabil că schimbările cele mai importante din istorie au fost determinate de marile religii. Or, fondatorii acestor mari religii, Zoroastru, Buddha, Hristos, Mahomed, au fost cu toții indivizi inspirați, care au imprimat omenirii întregi sau unei porțiuni importante a ei o anumită direcție. Nu cred că putem spune că acțiunile acestor personalități excepționale au fost dictate

de „curenții de adâncime" ai istoriei. Și unii conducători politici sunt extrem de importanți. Nu vreau să spun prin asta că numai personalitățile fac istoria. Curenții de adâncime există, dar ei sunt conduși, din când în când, de câte un om excepțional, într-o anumită direcție.

Și pe urmă, fără a nega meritele acestei școli a structurilor, ea rămâne totuși una cu tente stângiste. E o serie întreagă de istorici foarte valabili, care nu erau ei înșiși marxiști, dar care, după părerea mea, au fost influențați de marxism. Acum, aceste curente sunt foarte la modă la noi, pentru că ne aflăm în întârziere cu câteva decenii. Și, mai cu seamă, se merge mult prea departe, în domeniul educațional, în predarea disciplinei istorice. Una este să scrii o istorie care se vrea cât mai cuprinzătoare, pentru persoane adulte, și alta este să predai istoria în școală după aceste teorii. Să faci școală și manuale școlare pe baza teoriilor lui Braudel, fără să-i mai înveți pe copii evenimentele și personalitățile, sub cuvânt că nu mai au prea mare importanță, mi se pare aberant. Fără datele istorice, fără acele jaloane esențiale, fără scheletul evenimențial, nu poți să construiești nici teorii mai evoluate. Mai cu seamă că mintea copilului nu se poate agăța de concepte abstracte. Lui trebuie să-i prezinți personaje și evenimente. În istorie există totuși și fapte, nu numai interpretări. Eu, în general, ca să ilustrez importanța personalităților în istorie, dau exemplul lui Alexandru Macedon, care este un personaj atât de ieșit din comun, încât poți să spui că suferea chiar

de un fel de nebunie. Se credea descendent al zeilor și voia să schimbe fața pământului, asta este absolut cert. Dacă am fi apropiați de teoria marxistă sau chiar de teoria braudeliană, am spune că împrejurările generale erau de așa natură, încât lumea elenică trebuia să-și ia revanșa împotriva lumii asiatice dominate de persani și că, prin urmare, această mișcare a grecilor conduși de macedoneni s-ar fi petrecut oricum, cu sau fără Alexandru. Dar faptul că au avut un fel de nebun în fruntea lor, care nu s-a mulțumit să-l învingă pe regele perșilor, ci s-a dus mai departe în Egipt, și până în India, nu cred că este chiar de ignorat. Campania aceasta a avut urmări complet imprevizibile, aproape năstrușnice. Dacă nu ar fi existat un om excepțional ca Alexandru Macedon în fruntea lor, reacția grecilor împotriva lumii persane nu s-ar fi putut întinde până în India, unde nu ar fi rămas acele câteva colonii grecești care, timp de generații, aproape veacuri, au stăpânit în actualul Afghanistan și într-o parte a Indiei, în acel faimos regat al Bactrianei, care a dat câțiva eroi mitologiei indiene. De exemplu, acel rege de origine greacă numit Milinda în indiană, adică Menander. Încă și mai interesant, primele imagini ale lui Buddha sunt influențate de arta elenistică, de statuete ale lui Apollo. Prin urmare, extraordinara artă religioasă budistă provine și din nebunia lui Alexandru, care ajunge până în India. Ce mișcări de adâncime i-ar fi putut determina pe greci să se ducă până în India? Nu e adevărat că rolul personalităților

în istorie este unul secundar, de fațadă. Alexandru Macedon este dovada: un om care a schimbat istoria. Iar în istoria Europei găsești mii de astfel de exemple. Un creier și o voință ca ale lui Napoleon, care mie nu îmi este foarte simpatic, au bulversat structura politică a Europei întregi. Nu poți să spui despre el că este numai o emanație a Revoluției Franceze. Napoleon, e drept, *încoronează* această revoluție, dar într-o direcție cu totul neprevăzută. Cum foarte bine a remarcat Hippolyte Taine – un istoric care nu mai e la modă acum, dar care, pentru mine, rămâne un tip genial –, explicația psihologică a actelor lui Napoleon poate fi găsită și în faptul că el este un om întârziat al Renașterii. Aparținea unei familii de origine florentină stabilite în Corsica, teritoriu rămas destul de închistat, la stadiul Evului Mediu, până la cucerirea franceză. Corsica este și astăzi o nucă destul de tare pentru administrația franceză.

Să spui întotdeauna adevărul!

— *Cantitativ sau calitativ în istorie?*

— Istoria cantitativă prezintă un oarecare interes, atunci când calculăm, de exemplu, cantitatea de aur sau de argint importată în Spania din America de Sud. Dar aceasta nu e istorie, ci doar un instrument ajutător al istoriei, care trebuie avut în vedere, ca și arheologia sau paleografia medievală. Dar nu toată istoria e cantitativă!

— *Ciclic sau linear?*

— Eu am optat pentru un ciclic care variază. O roată care se învârtește, dar care nu mai revine niciodată pe unde a trecut. Istoria noastră nu e mai „bătrână" de 6 000 de ani. Eu am identificat 12 mari civilizații și e foarte interesant să constați că fiecare dintre aceste civilizații urmează același ciclu. Cuvântul cel mai potrivit pentru a descrie acest fenomen este englezescul *pattern*.

— *Cum vedeți viitorul disciplinei istorice în contextul unei desprinderi din ce în ce mai rapide de trecut? Devine istoria tot mai marginală?*

— Din păcate, studiul istoriei este marginalizat, chiar și în școli. Dar nu crezi că această „dispariție" a istoriei

e necesară atunci când o civilizație este ea însăși pe cale să dispară? Pentru că nu putem transmite cu adevărat istoria noastră unei civilizații viitoare. O nouă civilizație își va începe propria istorie.

— *Pentru istoricii tineri, ce recomandări ați avea?*

— Să-ți spun drept, nu prea am o recomandare. Dar cred că, dacă aș avea una, aceea ar fi să se înceteze cu tabuurile, cu împărțirea în lucruri care se pot spune și lucruri care nu se pot spune. Trebuie să spui întotdeauna tot ceea ce crezi tu că este adevărat.

Hegemonia americană este răul cel mai mic

— Știm bine că istoricul nu poate să ghicească viitorul. Cu toate acestea, mulți istorici s-au preocupat de viitorul omenirii. O temă recurentă a fost aceea a declinului Occidentului: declin economic, cultural sau demografic. V-aș ruga să aruncați o privire către viitor, ca filozof al istoriei. Ați scris mult despre ansamblurile de civilizație și despre civilizația occidentală, care se încheie în viziunea dumneavoastră prin dominația Statelor Unite, după încheierea „Războiului de 77 de ani" (care include cele două războaie mondiale și Războiul Rece). Prezintă civilizația occidentală simptomele declinului?

— Eu am spus de multe ori că istoricul trebuie să se ferească de a face pronosticuri. El poate să diagnosticheze, ca un medic, dar nu trebuie să se aventureze în a prevedea cum va evolua boala diagnosticată, pentru că asta numai Dumnezeu poate să știe. Cred că majoritatea filozofilor istoriei au comis greșeala de a se vrea și profeți. Adevărul este că nici eu nu m-am putut feri cu desăvârșire de acest păcat al previziunii, pentru că

la sfârșitul tezei mele am îndrăznit să prevăd că Statele Unite vor câștiga partida cu Uniunea Sovietică și că vor reprezenta echivalentul „imperiului" din vechile civilizații, pentru civilizația occidentală. Fapt este că previziunile mele din cartea *Civilizații și tipare istorice* au fost oarecum corecte. La 30 de ani după ce am scris-o, s-a dovedit că Uniunea Sovietică s-a prăbușit și că Statele Unite ale Americii au rămas, în momentul de față, hegemonice în lume. E un lucru care în anii '70 nu era deloc sigur.

Perioada pe care Toynbee o numea a „regatelor combatante" s-a încheiat. Toynbee a împrumutat această formulă din istoria Chinei: este foarte impresionant să constați că acest model în care, timp de 500 de ani, șase sau șapte mici regate se luptă pentru întâietate, ca în cele din urmă să aibă câștig de cauză ultimul venit, cel mai marginal, se aplică în toate cazurile pe care le putem studia, chiar și în Egipt. Inutil să-ți spun că am găsit același tipar în India și chiar și în America precolumbiană. Există și în civilizația greacă o epocă a regatelor combatante, cu Războiul Peloponesiac, apoi apar macedonenii și se pare că unificarea lumii grecești este încheiată. Dar ea se risipește imediat după moartea lui Alexandru cel Mare și totul se încheie de fapt prin Imperiul Roman. E interesant să vezi paralelismul perfect cu ceea ce se întâmplă în Europa cu Napoleon. Nu era o nebunie chiar așa de mare ca, după un secol și jumătate de dominație a culturii franceze în Europa, să se

fi realizat o Europă unită de limbă franceză. Dar era prematur și acum am ajuns, în civilizația occidentală, exact ca în China antică și ca peste tot: statul cel mai marginal, ultimul venit, America, este azi puterea hegemonică.

Și, pe an ce trece, se vede tot mai clar că ne aflăm în faza finală a civilizației occidentale, fază finală în care există acest singur mare stăpânitor. Dacă cercetăm ponderea participării puterilor occidentale în acțiunile de menținere a păcii vedem că pe puțin 80 % se află în cârca Statelor Unite. Și pe plan economic, și pe plan militar, Statele Unite nu au nici un competitor care să le mai pună probleme în mod real. Contrar multor voci antiamericane, această hegemonie este incontestabil răul cel mai mic. Sigur că ne supără multe lucruri, inclusiv stilul lor de viață care năpădește lumea întreagă, dar alternativă mai bună nu există. Mai sunt unii care se sperie și de faptul că integrarea în structurile europene va aduce dispariția specificului național. Dincolo de orice, Europa va rămâne un mozaic, o lume pestriță căreia nimeni nu-i va putea impune o singură limbă sau un mod unic de a gândi.

— *Dar nu credeți că acest „imperiu" american este ultimul, că este imperiul global.*

— Nu mi se pare că Statele Unite ar putea deveni imperiul global. Dimpotrivă, America dă în acest moment semne de slăbiciune așa de importante, încât eu cred că perioada de hegemonie a „imperiului" lor va fi de foarte scurtă durată. Globalizarea despre care se

vorbește atât de mult astăzi este mai mult de natură economică. Dar, din punct de vedere cultural, suntem departe de a fi globalizați. Există enormul bloc islamic, unde religia este un liant identitar foarte puternic. Este apoi blocul chinez. Chiar dacă ei adoptă modelele economice și politice din Occident, rămân la marginea civilizației occidentale și nu-i văd, pe viitor, devenind puteri hegemonice. Dar nu ne putem lansa în astfel de profeții.

Europa „cafea cu lapte"

— *Așteptați un nou Ev Mediu?*

— Am impresia că acest nou Ev Mediu e deja prezent sub ochii noștri. Uită-te, de exemplu, la iraționalitatea tuturor acestor revolte ale tinerilor din Occident, care nu au un ideal, o ideologie sau un program. Acești revoltați au doar o voință distructivă, sunt contra, dar nu sunt în favoarea a nimic. Prevăd, pentru secolele care vin, o perioadă foarte haotică. Poate că haosul nu se va instala imediat, dar peste o sută de ani... Și s-ar putea ca acest haos să fie foarte interesant și fertil, pentru că Evul Mediu nu a fost o gaură neagră a istoriei. Dimpotrivă.

— *Care credeți că sunt cele mai mari amenințări cu care se confruntă și se va confrunta lumea occidentală?*

— Problema cea mai gravă este că în lumea occidentală se nasc prea puțini copii, în timp ce este năpădită din toate direcțiile de imigranți. În momentul de față, descendenții indo-europenilor, care au dominat timp de veacuri globul întreg și și-au dus civilizația până în India, Japonia și China, se află în declin. După ce toată

lumea a copiat modelele europene, acestea se află acum pe o pantă descendentă. Cât despre Europa, este clar că, de la Atlantic la Ural nu mai face copii. Socotelile statistice, care sigur că dau rezultate destul de comice, au arătat că, pentru ca populația Europei să se mențină măcar la nivelul de astăzi, ar trebui ca fiecare cuplu să aibă... doi copii și un sfert, adică între doi și trei copii. Or, la ora actuală, media nu este nici măcar de un copil și jumătate la fiecare cuplu. Așa că nu este vina africanilor și a asiaticilor că „invadează" Europa. Vina este a noastră, că lăsăm acest gol, pe care este firesc ca ei să-l umple. Civilizația europeană dă toate semnele de oboseală. Pe lângă cele de mai sus, țările europene au trecut la armate de mercenari. Iar în câteva secole, Europa va fi ca Brazilia astăzi, „cafea cu lapte", metisată.

Dacă ritmul actual se păstrează, peste o sută de ani Europa va fi aproape depopulată de vechii ei locuitori majoritari, iar imigranții vor lua locul acestei populații care se stinge din cauza scăderii demografice. În istorie, întotdeauna s-a petrecut așa. Nu putem spune același lucru despre Grecia antică sau despre Roma? Între noi fie zis, cel puțin jumătate din italienii de azi sunt urmașii sclavilor de demult, care au populat Peninsula Italică. Mai ales dacă luăm în considerație regula universală conform căreia clasele superioare fac mai puțini copii, e evident că aceia care au creat Imperiul Roman și au ajuns la un apogeu al civilizației au dispărut de mult.

Amestecul creează o civilizație

— Un paradox al teoriei dumneavoastră de filozofia istoriei este acela că statele marginale sunt mereu învingătoare, dar că, în același timp, în interiorul unui anume stat sau imperiu, venirea marginalilor la putere este semn de slăbiciune și anunță căderea.

— Da, ajungerea marginalilor la putere anunță decadența, dar în același timp prelungește viața statului sau a imperiului respectiv. Imperiul Roman a supraviețuit încă 400 de ani după cei 12 cezari datorită în special marginalilor, adică datorită împăraților de origine dalmată, arabă, dacică sau galică.

— Deseori metisajul aduce o mare bogăție culturală.

— Bineînțeles! Și chiar mai mult decât atât. Nu există civilizație care să se fi născut altfel decât prin contactul dintre două sau mai multe populații. Amestecul creează o civilizație. Acolo unde nu există decât o singură etnie, declinul e mult mai rapid.

— Ne uităm astăzi morții, strămoșii, mai repede decât în epocile trecute?

— În România, și din cauza fracturii comuniste, fenomenul se vede cu ochiul liber. Suntem martorii „morții" strămoșilor imediați, în special din cauza faptului că regimul comunist a lovit în urmașii boierimii și ai burgheziei, adică tocmai în cei care păstrau cu cea mai mare grijă memoria strămoșilor. Dar uitarea rădăcinilor avansează și în Occident, în ciuda inflației de cercuri și de asociații dedicate genealogiei. Eu nu voi cădea pradă paseismului: dezagregarea vechilor structuri e un fapt firesc și chiar de dorit, atunci când tiparele tradiționale devin sclerozate și artificiale. Faptul că în Marea Britanie aristocrația și-a păstrat o oarecare influență se datorează tocmai faptului că britanicii și-au primenit în permanență nobilimea. Revoluția Franceză, în schimb, a fost provocată și de faptul că nu puteai fi ofițer dacă nu-ți demonstrai cele patru cartiere de noblețe, dacă nu aveai toți cei patru bunici nobili. Asta a fost o greșeală capitală, care a semnat actul de deces al Vechiului Regim. Aristocrația franceză ar fi trebuit să le permită burghezilor bogați și cultivați să urce mult mai repede treptele scării sociale. Nou-veniții sunt energici, pricepuți în chestiunile economice și ambițioși. Cu ei avansează societatea.

— Așadar, intuiți un declin al Occidentului, dar nu faceți din asta o tragedie.

— Deloc. Pentru că acest declin va aduce roade peste o mie de ani sau poate chiar mai repede. Dar pentru noi asta va fi, oricum, un pic cam târziu...

— În aceste condiții, ce-i mai rămâne europeanului de făcut? Ce ne mai rămâne de făcut?

— Să nu ne alarmăm prematur. Acest declin poate dura încă trei-patru sute de ani. Cred că este însă, din păcate, inevitabil.

— Rolul europenilor ar putea fi acela de a fi reacționari, în sensul cel bun al cuvântului; adică să reacționeze.

— Da, să fim reacționari! Să încercăm să frânăm acest proces de decădere. Să ne luptăm pentru salvarea civilizației la care ținem, să întârziem extincția lumii noastre. E tot ce putem face și este destul de mult. Cuvântul „reacționar" este prost interpretat și a căpătat în timp, pe nedrept, conotații negative.

— Am vorbit despre viața dumneavoastră, ca biografie. V-aș ruga, la sfârșit, să ne oprim asupra vieții ca destin.

— Legat de filozofia de viață, mă întorc, mai mult decât la noțiuni abstracte, la ceea ce este în sufletul meu. Ceea ce mă menține, ceea ce mi-a dat curaj în momentele cele mai grele și ceea ce, chiar în viața de fiecare zi, mă împiedică să alunec sau mă ajută în încercarea continuă de a nu o face este religia. Eu nu sunt fanatic, ca să-ți spun în care Dumnezeu să crezi sau cărei religii să-i aparții. Însă o credință fermă în Dumnezeu și aplicarea în viața de zi cu zi a preceptelor religioase, nu numai un deism vag, dau sens vieții. Poate că nu e corect ce fac, dar, fiindcă la bătrânețe e mai greu să te trezești devreme, duminica stau acasă și citesc Biblia. Eu, personal, sunt alergic la teologie. Când începe o discuție teologică, gata, credința a dispărut. Mă simt bine într-o biserică, mă rog și cred că Dumnezeu mă poate ajuta. Aș vrea să cred toată viața așa cum crede un copil.

Cuprins

Un răgaz cu Neagu Djuvara 5

Noroacele 11

Occidentalizarea de frica biciului sau din plăcerea dansului 15

Dragostea pentru limba franceză 19

Visul ecumenic 21

Perspectiva unei Europe islamizate 23

În istorie nu poți să fii obiectiv, pentru că nu mai înțelegi nimic 25

O istorie aromânească 29

Djuvara, Juvara sau Giuvara? 32

Bunicul Trandafir, fiu de pașoptist, diplomat și istoric 35

O călătorie cu caleașca pe la 1873, nașterea bulevardului Saint-Michel și unchiul pictor 38

Comunicarea reală este invers proporțională cu facilitățile tehnice 41

„Butoniera lui Juvara“ 43

Boierimea a fost o adevărată clasă politică 45

Incursiuni genealogice, de la osul domnesc la fanarioți ... 50
Între daci, romani și... cumani ... 55
Suntem prea puțini ... 60
Mai totdeauna, forma precedă fondul ... 62
Plânsul mamei ... 64
A ce miroseau Bucureștii ... 66
La un pas de... Doctor Jivago ... 69
Miezul cuvintelor ... 72
D'Artagnan ... 74
Școlar la Sinaia ... 77
Coleg cu capetele încoronate ... 81
Întotdeauna ai încredere în ai tăi ... 84
Am fost orbit ... 87
Am fost obligați să șerpuim ... 89
„Măi, ce uoț *ești!"* ... 92
Trecutul se schimbă, nu e mort ... 95
Reinventarea trecutului ... 98
Metoda emoției ... 100
Alexandru Macedon contra lui Fernand Braudel ... 102
Să spui întotdeauna adevărul! ... 106
Hegemonia americană este răul cel mai mic ... 108
Europa „cafea cu lapte" ... 112
Amestecul creează o civilizație ... 114
Să fim reacționari! ... 116
Ce este în sufletul meu ... 117